

Галицька БРАМА

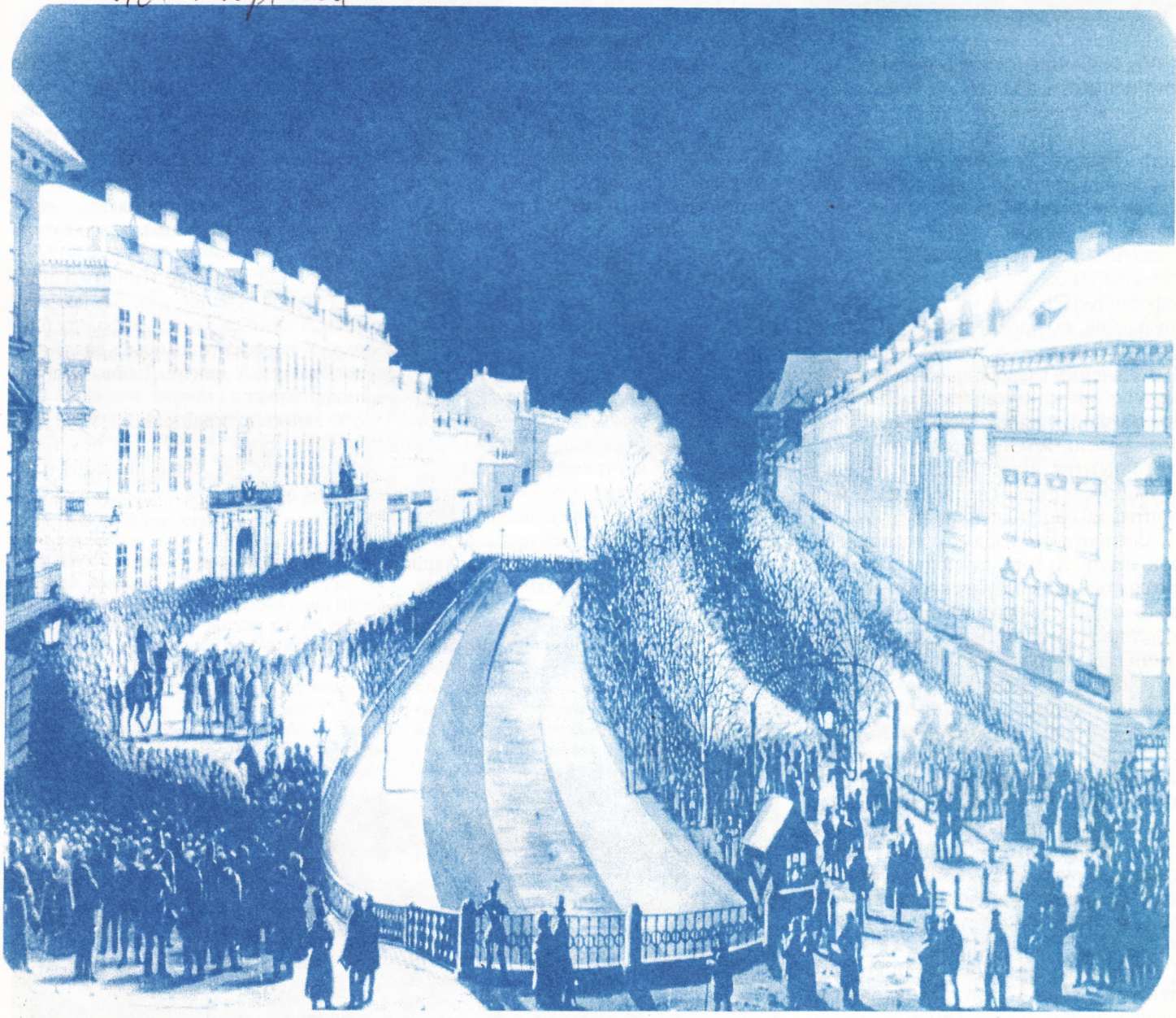
ІСТОРИЯ КУЛЬТУРА ЛЮДИ ІСТОРИЯ КУЛЬТУРА ЛЮДИ
 ОДИ ІСТОРИЯ КУЛЬТУРА ЛЮДИ ІСТОРИЯ КУЛЬТУ
 ОДИ ІСТОРИЯ ТОРИЯ КУЛЬТУРА ЛЮДИ ІСТОРИЯ
 І КУЛЬТУРА ЛЮДИ ІСТОРИЯ КУЛЬТУРА ЛЮДИ
 ІСТОРИЯ КУЛЬТУРА ЛЮДИ ІСТОРИЯ КУЛЬТУ
 А ЛЮДИ ІСТОРИЯ КУЛЬТУРА ЛЮДИ ІСТОРИЯ
 УЛЬТУРА ЛЮДИ ІСТОРИЯ КУЛЬТУРА ЛЮДИ
 ІСТОРИЯ КУЛЬТУРА ЛЮДИ ІСТОРИЯ КУЛЬТУ
 ЛЮДИ ІСТОРИЯ КУЛЬТУРА ЛЮДИ ІСТОРИЯ
 ІСТОРИЯ КУЛЬТУРА ЛЮДИ ІСТОРИЯ КУЛЬТУ
 ІСТОРИЯ КУЛЬТУРА ЛЮДИ ІСТОРИЯ КУЛЬТУ

ПРОСПЕКТ СВОБОДИ

ВИДАВНИЦТВО «ЦЕНТР ЄВРОПИ»

Ціна договірна

Львів торгівля

Святковий парад та феєрверк у Львові 23 грудня 1853 р. Акварель Генрика Мадуровича

ЗБЕРЕЖЕМО СТАРОВИННИЙ ЛЬВІВ

тет університету, N 45 – готель “Дніпро”).

Орієнтовна вартість ремонту визначених будинків та відновлення інженерних мереж у центрі міста – близько 70 млн. грн.

Міська влада розробила програму першочергових дій порятунку центру Львова. Частина аварійних будинків міськвиконком продає на конкурсній основі у приватну власність або передає у довготривалу оренду. За отримані кошти будуть відселені на нове місце проживання мешканці аварійних будівель, в них будуть виконані ремонтні роботи із збереженням цінного історичного середовища. Розроблена нова схема транспортних потоків – це зменшить вібраційні навантаження на споруди.

Завдяки зусиллям міської влади привернуто увагу до нашого міста в Україні та в світі. Президент України видав указ “Про збереження історичної забудови у центральній частині міста Львова”, а уряд прийняв постанову “Про комплексну програму збереження історичної забудови міста Львова”. Вся програма розрахована до 2007 р., весь комплекс робіт оцінюється у суму 150 млн. доларів. Для порівняння: бюджет міста на 1998 р. становить приблизно 80 млн. доларів (це 1/5 бюджету м. Кракова).

Унікальний архітектурно-ландшафтний ансамбль Львова є нашим національним надбанням. Понад 2 тисячі пам’яток архітектури, взяті на державний облік, є зразками будівництва – від давньоруського до сучасного. Шедеври мистецтва Середньовіччя, ренесансу та бароко (XIII–XVIII ст.) склали неповторне архітектурне середовище. В XIX – на початку XX ст. сформувалася система площ, скверів, бульварів та проспектів у сучасному центрі Львова – в т.ч. на проспектах Т.Шевченка і Свободи. В той же час було збудовано системи водогону і каналізації, вулиці були забруковані й освітлені. Архітектура нового міського центру віддзеркалила передові стилістичні етапи європейського мистецтва та національні традиції.

Але протягом декількох останніх років центр Львова знаходиться перед реальною загрозою руйнування. Така небезпечна ситуація створена низкою факторів. Головні з них полягають у зміні гідрологічного режиму території, особливо поблизу русла Полтви, яка вже понад сто років схована під землею. Будинки, що були споруджені на багністій місцевості, попросідали внаслідок втрати несучої здатності дубових паль та лежнів під фундаментами. Крім того, на стан споруд шкідливо вплинуло збільшення транспортного руху, забруднення середовища, погіршення водоканалізаційних мереж через довготривалість їх експлуатації.

Усього на території історико-архітектурної зони 82 житлові будинки і 4 будівлі нежитлового фонду – під загрозою знищення (в т.ч. на проспекті Свободи: N 18 – економічний факуль-

Ми сподіваємось, що після включення Львова до переліку історичних міст ЮНЕСКО ми зможемо активізувати туристичну індустрію, а це приверне кошти до міського бюджету.

Зареєстрований також міжнародний фонд рятування центральної частини Львова. Працюємо з інвесторами, вітчизняними та зарубіжними, які мають поважні наміри.

Місто за останній час почало змінювати своє обличчя на краще. Не могу не згадати про “візитку” Львова – проспект Т.Шевченка. Ми переклали інженерні мережі, укріпили фундаменти деяких будинків, відремонтували дахи, відновили бруківку. Останній штрих – кульові клени, і проспект став майже таким, яким був до 1939 р.

Такого вигляду має набрати і проспект Свободи за рік-два. Засяють будинки, з’явиться замість асфальту бруківка. У перспективі міська влада відновлюватиме у центрі Львова квартал за кварталом.

У загальноукраїнській програмі “Людина року – 97”, у номінації “Місто року” – Львів визнано найкращим містом.

*З інтерв’ю
мера міста Василя КУЙБІДИ
“Галицькій брамі”*

Фото поч. XX ст.

ГЕТЬМАНСЬКІ ВАЛИ – ПРОСПЕКТ СВОБОДИ

Прогулюючись проспектом Свободи, важко уявити собі, що 250 років тому це була розлого долина Полтви, заросла чагарником, осокою, заболочена, сама ріка часто змінювала тут своє русло.

Ще у 1270 році князь Лев розпорядився сканалізувати Полтву на цьому відрізку і вивільнив досить широкий пас землі, де пізніше розмістилась сьогodнішня вулиця Театральна, міські будівлі, західна ділянка

Фрагмент діорами С. Яновського і З. Розвадовського

Високого муру та земляний вал.

Проспект Свободи утворився на місці давнього оборонного валу, русла ріки Полтви та її лівого берегу. Сьогodні тільки окремі фрагменти кріпосної стіни, старі гравюри та сучасні реконструкції міських укріплень нагадують про те, як виглядала ця місцевість.

Згідно досліджень Я. Вітвіцького знаємо, що на Високому мурі міста стояли башти різників, ковалів і слюсарів, крамарів, пекарів, далі — шляхетська та купецька, що належали до Низького Замку, який займав місце, де виникла пізніше площа перед театром М. Заньковецької, прилеглі будинки та Національний музей. При побудові єзуїтського костелу та монастиря в 1610–1630 рр. була змінена лінія міських укріплень, а дещо пізніше пробито у Високому мурі хвіртку, яку назвали Єзуїтською. Дерев'яний місток вів через заповнений водою рів на вал, де була зовнішня хвіртка, прокладена через частокіл, і муровані укріплення валу. На південному кінці валу стояла потужна артилерійська бастея, звана "Фарською", а північну частину оборони підсилювали бастеї "Гетьманська" та "Гродська". Загальне уявлення про вигляд західної частини укріплень дають відома гравюра А. Гогенберга та діорама С. Яновського і З. Розвадовського.

Лівий берег Полтви — сильно заболочений. З Галицької брами сюди вела одна з доріг на нинішню вул. Коперника, яка тоді звалася Сокольницькою, пізніше — Широкою. Це був шлях на Стрий, до карпатських перевалів. Ще одна дорога виникла навпроти Єзуїтської хвіртки і звалася так само єзуїтською (сьогodні — вул. Гнатюка). Вона з'єднувала місто найкоротшим шляхом з фільварком єзуїтів (сьогodні парк ім. І. Франка). На півночі дорога від Краківської брами вела на Городок і Янів. Між цими шляхами де-не-де розкинулись малесенькі хатки пе-

редміщан. Найбільшою спорудою тут був комплекс шпиталю і костелу св. Станіслава, що розташовувався в околиці сьогodнішньої вул. Тиктора. Вони служили притулком-лепрозорієм для нещасних, яких вразила страшна пошесть Середньовіччя — проказа.

Поступово лівий берег Полтви заселюється. Щоб осушити болотисту місцевість прокладають дерев'яні жолоби-корита, які відводили воду до Полтви. Звідси пішла назва місцевості — "На коритах" або "Коритне". У XVIII столітті навколо міста виникають так звані "юридики", тобто шляхетські маєтки, які не підлягали владі магістрату. Коритне стає об'єктом зацікавлення родини Потоцьких і споріднених з ними Коссаковських.

У 1770 р. до Львова прибув молодий лейтенант австрійської армії Жан Детч, який, мабуть, без дозволу міських властей (про що свідчить невисока точність окомірного знімання та ряд спотворень) виконав загальний план Львова і околиць, що міг служити

продають руїни палацу та земельну ділянку Яну Морстину з Раціборська, а останній тут же відпродає ґрунт Проту Потоцькому — воєводі київському. Прот Потоцький був одним з тих тогочасних аристократів, які не чуралися "бізнесу", він володів банком, але досить скоро збанкрутував, і юридика разом з рештками палацу перейшла в руки якогось Каєтана Скоповського, який теж незабаром оголосив себе банкрутом. Отже в 1809 році цю місцевість через Фелікса Мошинського викупує торгова фірма Hausner & Violand. Вона стає власником всієї колишньої юридики Коссаковських, яка займала ділянки під конскрипційними номерами від 4 до 10 в другій (Краківській) дільниці Львова. З часом частина цих ґрунтів перейшла в інші руки, а у фірми залишилися ділянки 4, 5 і 6, де й було побудовано в 1809–1822 рр. будинок, т. зв. Гаузнерівський, який дійшов до наших днів під числами 1 і 3 по проспекту Свободи.

Після приєднання Галицької Русі до Австрії Львів стає столицею новоутвореного Королівства Галичини і Лодомерії. Значна кількість прибулих чиновників вимагала розміщення — це й була одна з причин розбудови міста. Під знос йдуть кріпосні стіни, вивільнені площі займають урядові будинки, ліквідовуються численні церкви й монастирі, які теж пристосовуються до потреб нової влади.

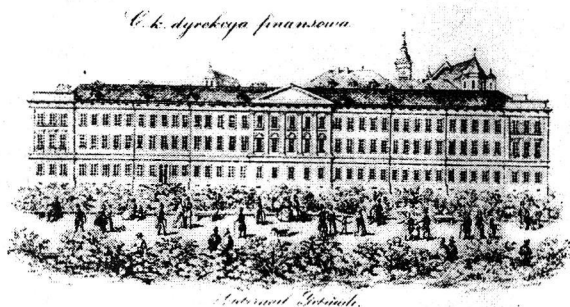
Однією з перших впала західна кріпосна стіна міста на терені від Галицької брами до монастиря єзуїтів та далі, за монастирем, — до Краківської брами. На цих місцях утворюються площі, нині — Міцкевича, Св. Духа та т. зв. "Каструмі", де був Низький замок. Проміжки між ними заповнюють житлові будинки. Прокладено нову дорогу — з Ринку, через Катедральну площу, до Полтви. На лівому березі нова вулиця отримала назву Сикстуської (Дорошенка) від маєтку міщанина Сикста у верхній її частині.

А. Зайковський. Площа св. Духа, 1865 р.

картматеріалом при нападi на місто. На цьому плані лівий берег досить густо заселений (що мало ймовірно), але виділяються палац каштеляна Каменського, великий став біля так званого Алвертівського двору (тут нині проїзд Крива Липа), що належав Потоцьким, костел св. Станіслава, помилково винесений трохи далі на північ, і земельне володіння Ундорфа.

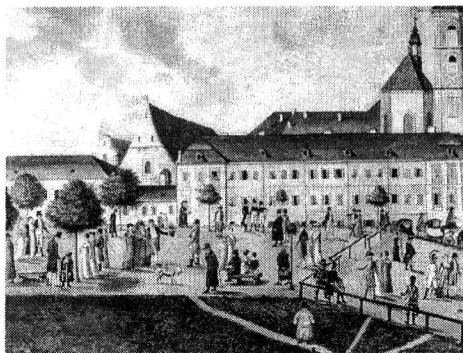
Каштеляном Каменським в першій половині XVIII ст. був Станіслав Коссаковський, власник величезних маєтків на Червоній Русі, одружений з Катериною з Потоцьких, дочкою старости грабовецького. Остання увійшла в історію Львова своєю незалежною поставою до окупаційних австрійських властей міста після 1772 р. У 1785 р. під час заворушень, пов'язаних з Барською конфедерацією, палац Коссаковських згорів, а вдова по Станіславу переселилась на Святоюрську гору, де мешкала у палаціку біля храму. У 1793 році спадкоємці Станіслава

К. Ауер. Губерніальний будинок, 1846 р.

Укріплення на валах розібрано, вали сплановано і розбито "променаду", яка в перших роках XIX ст. служила місцем прогулянок міських франтів. Через Полтву прокладено містки — нижче будинку Гаузнера та навпроти пл. св. Духа.

Інтенсивно забудовується і лівий берег Полтви. Шляхетські юридики перейшли в приватні руки. Територію зліквідованих костелу та шпиталю св. Станіслава розпарцельо-

Ф. Герстенбергер. Нижні Вали, 1807 р.

одночасно перебудувавши два старі. Так утворилася велика кам'яниця з трьома фасадами від вул. Театральної, Памви Беринди і просп. Свободи, що отримала тоді конскрипційний номер 360 середмістя, в довоєнних путівниках — Гетьманська, 16. Тут діяла знаменита Віденська кав'ярня. Далі знаходилася пл. св. Духа і через вузьку вуличку тієї ж назви починались єзуїтські будівлі.

Після ліквідації ордену у 1773 році частину будівель біля кріпосної стіни перебудовано, — утворився величезний будинок губернського управління та фінансової дирекції, який простояв тут до II світової війни. Після війни його розібрали і розбили новий сквер вздовж задніх стін колишньої єзуїтської колегії, середньої школи № 62 та колишньої промислової школи. Між єзуїтською колегією і промисловою школою збереглася частина високого муру міста. Проведено реконструкцію було відкрито парадні входи зі сторони бульвару до вказаних будинків. В колегії розмістився механічний технікум, пізніше — палац піонерів; з 1985 р. це другий корпус СШ № 62, а в частині будинку промшколи — будівельний технікум, пізніше — управління раднаргоспу і, нарешті, — економічний факультет університету імені І. Франка. В останні роки на бульварі реконструйовано вежу цеху крамарів.

Так звана площа Каструм ("Замок") довгий час стояла пустою. Тут планувалася побудова губернського будинку, але, врешті, в 1904 році збудовано художньо-промисловий музей, у 1950—1990 рр. тут був музей В. Леніна, з 1990 р. будинок передалий Національному музеєві.

Два наступних будинки — № 22 і № 24 — житлові, що збереглися від великого кварталу, частково зруйнованого під час війни, який займав усю площу перед театром імені М. Заньковецької. Боковий фасад театру Заньковецької отримав № 26, а будівля театру опери та балету — № 28 по проспекту Свободи.

Парна сторона проспекту теж неодноразово мінjala назву; спочатку це була частина Нижніх Валів, з 1855 р. — Карла Людвіга вища, з 1871 р. — Гетьманська (від пам'ятника гетьману С. Яблоновському), з 1940 р. — 1 Травня, з 1941 — Музеумштрассе, у 1944 р. — Гетьманська, з 1945 — 1 Травня, з 1959 — пр. Леніна, з 1990 р. — проспект Свободи.

У 1942 році гітлерівські власті Львова перейменували зелений бульвар і прилегли до нього вулиці на Адольф Гітлер рінг.

Центральною частиною проспекту протікала, як уже згадувалось, Полтва. Її засклеплення тут здійснилося у 1887 році і кош-

А. Гаттон. Нижні Вали, бл. 1850 р.

тувало 54696 зл. Новоутворену площу засаджено цінними породами дерев, влаштовано проїзди до вулиць Сикстуської (Дорошенка) та Ягеллонської (Гнатюка).

Вздовж непарної сторони пр. Свободи з 1888 року прокладено лінії кінного трамваю, які вели з залізничного вокзалу до площі Митної. З 1894 року побудовано лінії електричного трамваю. Біля Віденської кав'ярні розпочинався маршрут на Личаків через Ринок—Підвальну. Звідси ж через Сикстуську (Дорошенка)—Коперника—на головний вокзал. Третя лінія йшла Гетьманською через пл. Міцкевича, вул. Князя Романа на вул. І. Франка до тодішньої Крайової виставки 1894 р.

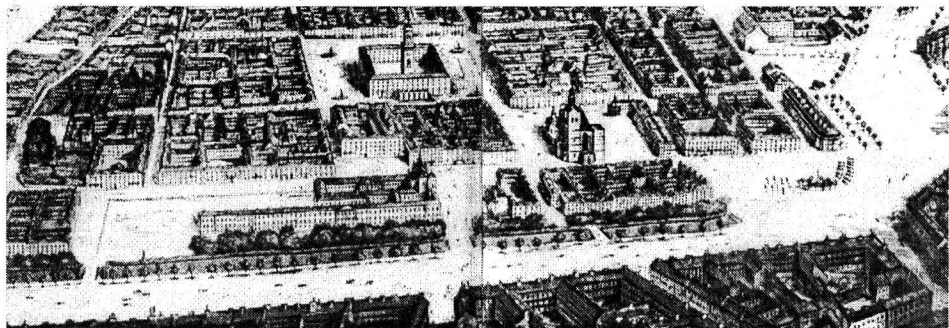
Після II світової війни ці лінії були частково зліквідовані і на проспекті залишено лише автомобільний рух.

В різний час на проспекті стояли різні пам'ятники. Тут було встановлено давню фігуру гетьмана С. Яблоновського, захисника Львова від турків у 1695 р. Стояв тут деякий час архангел Михаїл з Королівського арсеналу. У 1898 встановлено кінну фігуру гетьмана і короля Польщі Яна III Собеського.

У 1940 р. встановлено колону "Сталінської конституції", після війни пам'ятник В. І. Леніну, знесений у 1990 р. Поруч з місцем, де стояв пам'ятник Яну Собеському, вивезений після війни до Польщі, у 1991—1996 роках споруджено величний монумент Тарасу Григоровичу Шевченку.

Проспект Свободи має багату іконографію. Відомі гравюри К. Ауера, акварелі Ф. Герстенбергера, А. Гаттона та Г. Мадуровича, рисунки окремих будинків К. Ауера, Й. Галлера, Бартицького, Л. Яблоновського та інших. З новітніх часів у львівських збірках є багато фотографій та поштових листівок з видом проспекту. Деякі з них публікуються в цьому номері "Галицької брами".

Олександр ШИШКА

Вид на проспект в середині XIX ст.

вано. Після переходу на орієнтаційну систему нумерації будинків тут розташувались будівлі від NN 1 до 41. Сьогоднішні будинки NN 43—49 відносились до площі Голуховських, на якій збудовано у 1900 р. міський театр (опери та балету).

Збереглися неперіодично публіковані книги власників будинків від 1863 р. до 1920 р. Більшість будинків належала євреям. Це була вулиця готелів, ресторанів і кав'ярень. Під № 11 знаходився готель "Центральний", № 13 — "Гранд-Готель", № 15 — "Англійський", який після побудови Галицької ошадної каси перейшов під № 25, № 21 — "Бристоль", № 27 — "Белль Вю". До нашого часу збереглися "Гранд-готель", "Бристоль", "Дніпро" ("Нью-Йорк"), № 45. Існували також окремі кав'ярні "Бульвар" (№ 5), "Едісон" (№ 33), "Корзо" (№ 41). В кінці XIX — на початку XX ст. побудовано два банки — Галицьку ошадну касу (№ 15) та Празкий банк (№ 17). Тут реалізувалась цікава містобудівельна концепція — створення комплексу торгових пасажів. Планувався пасаж в будинку № 5 з виходом на вул. Банківську, діяв пасаж Гаусмана (Крива Липа) через "Гранд-Готель", побудовано пасажі в будинку № 27 з виходом на вул. Леся Курбаса та № 35 з виходом через вул. Михальчука на вул. Наливайка.

Зразу після утворення вулиця носила назву Нижні Вали, з 1855 р. на лівому березі — Карла Людвіга нижча (на честь ерцгерцога, який мешкав у будинку Гаузнерів в 1853—1855 рр.), з 1871 — Карла Людвіга, з 1919 — Легіонів, з 1940 — 1 Травня, з 1941 — Опернштрассе, у 1944 — Легіонів, з 1945 — 1 Травня, з 1959 проспект Леніна і з 1990 — проспект Свободи.

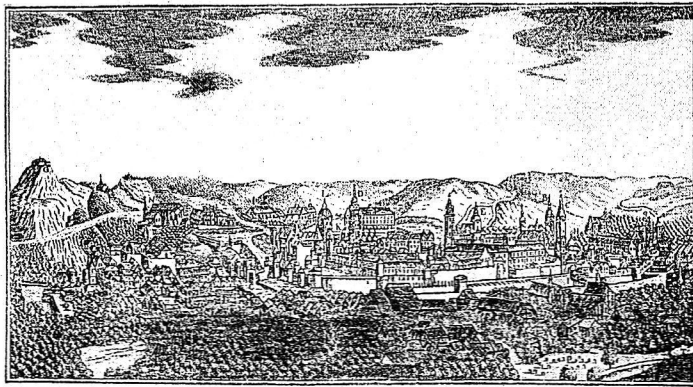
На правому березі Полтви забудова мала дещо інший характер. Тут зіткнулись інтереси трьох сторін — міста, австрійської влади та приватних власників. Відрізок від пл. Міцкевича до сьогоднішньої вул. Памви Беринди зайняли житлові будинки, які неодноразово перебудовувались. Сьогодні парна сторона проспекту Свободи починається з будинку № 6, спорудженого в 1964 році на місці декількох менших. Далі — одразу будинок № 10, колишній Авансовий банк, та кутовий, від вул. Памви Беринди, — № 12. На протилежній стороні вулиці з давніх давен існували дві міщанські кам'яниці — Абіхтовська та Носа. В 1762 році їх купив Юзеф Понінський. До 1827 року вони були його власністю, а потім перейшли до Карла Гартмана, який зобов'язався за частину вільної площі після знесення укріплень побудувати на прилеглій пл. св. Духа гауптвахту. Угода здійснилася, і Гартман побудував новий будинок,

Трагічне й комічне над Полтвою

Терени, на яких тепер протягається проспект Свободи, у середні віки були слабо заощеною околицею. Місто відгородилося від неї фортечними мурами і валами на правому березі Полтви. Лівий берег являв собою багнисту рівнину, що тягнулася до підніжжя Святоюрської гори. Чисельні ставки були розкидані серед садів і городів; де-не-де ліпилися бідні халупи передміщан, утворюючи осади з назвами, на які, без сумніву, вплинув надмір вологи цих земель: На Коритах (від дерев'яних жолобів, котрими відводили воду до Полтви), На Мостках і т.д. Єдиною примітивною спорудою лівого берега Полтви був шпиталь св. Станіслава, заснований у XV ст. як лепрозорій. Його збудували у саду, що знаходився між сучасними вулицями І.Тиктора, Наливайка і Фурманської. Сад належав міському шпиталю св.Духа. Шпиталь і костел при ньому поділяли долю усього передмістя, яке неодноразово дощенту спалювали під час ворожих нападів та облог. У червні 1509 р. молдавський господар Богдан III Кривий розмістив біля спального шпиталю свої гармати і особисто керував обстрілом міста. Обстріли чергувалися з "пертракціями, погрозами і улещуванням". Мужність захисників Львова, котрі вдень завзято боронили мур, а вночі влаштовували напади на табір молдаван, змусили Богдана через три дні припинити облогу. Костел і шпиталь було відбудовано. Завдяки щедрим жертвам міщан у скарбниці костела зібралось досить коштовностей, щоб спокусити до крадіжки певного вихреста Матея, який до переходу у християнство звався Рубін. У 1641 р. він пограбував костел, а викрадені коштовні реліквії — дароносицю і коштовні начиння — продав своєму приятелю Боруху. Останній врятувався від правосуддя, вчасно утікши разом з дружиною; сам же злочинець був спалений живцем за вироком суду. Постраждала і єврейська громада: за співучасть у злочині її колишнього члена міська рада наклала на євреїв штраф у 2000 золотих.

Шпиталь і костел св. Станіслава ще неодноразово горіли і потім знову відновлювалися;

остаточно костел був закритий австрійською владою у 1794 р. Спочатку планувалося передати костел у користування греко-католикам, але вже у жовтні того ж року він був виставлений на аукціон разом зі шпитальним будинком і садом. Шпитальну забудову викупило місто; тут розмістили поліцейні арешти, а пізніше — пожежну сторожу. Костел викупив Орловський за неповну тисячу золотих. Іронія історії: після війни вулиця св.Станіслава (нині І.Тиктора), названа в пам'ять існування тут шпиталю, була перейменована на Орловську.

Львів з північного заходу. Мідерит Г.Боровського, кін. XVIII ст.

Життя околиці пожвавилось на початку XVII ст., коли у міському мурі було влаштовано Єзуїтську брамку. Самовільно прорубану монахами хвіртку на вимогу міста уфортифікували двома баштами: однією — на валах і другою, до якої піднімалися по 12 сходицях, — у мурі. Через Полтву було перекинута вузький звідний місток. У неспокійному 1613 р., коли сконфедероване військо облягло Львів, Єзуїтська брамка стала єдиним входом до міста; через неї завозили продовольство та дрова. Конфедерати виставили перед брамкою десять вояків, котрі не пускали підводи до міста, і через три дні Львів піддався, хоча у розпорядженні магістрату було 200 найманих гайдуків; місто побоялося ужити їх проти купки жовнірів. Конфедерати увійшли до міста, де заложили свою головну квартиру у Абресівській кам'яниці (на розі Шевської і Краківської вулиць). Майже рік, до Пасхи наступного року, місто потерпало від свавілля вояків. Свою злість львів'яни зрвали на кількох із них, котрі затрималися у місті після си-

гналу до замикання брам і намагалися вийти через Єзуїтську хвіртку. Тут на них напали озброєні міщани і ратушні "ціпаки". Двоє вояків померли від ран, завданих ударами зубатих ціпів, решта зуміли втекти. Цей інцидент коштував місту 15.000 зл., з яких 3.000 було роздано конфедератам.

Ще більш трагічними були події, що розігралися перед Єзуїтською брамкою незадовго до Різдва 1653 р. Перелякані звісткою про появу під Львовом татар передміщани кинулися під захист міських мурів, але знайшли брами зачиненими; відкритою залишили

неабиякі зиски. Це не дало спокою отцям єзуїтам, і ті у 1645 р. примусили місто передати їм це прибуткове підприємство. Хоча як привід висувалося те, що дим з бровару псує оздобу костелу, а галас і музика з корчми порушують спокій монахів, єзуїти не закрили, а навпаки, розвинули виробництво ... пива, а у 1714 році, порушуючи власні зобов'язання, віддали їх у оренду євреям.

Під Єзуїтською брамкою влаштовував засідки на передміщан, котрі нападпитку поверталися з корчми, єврей з Краківського передмістя, за високий зріст і велику фізичну силу прозваний Бером (ведмедем). Трупі своїх жертв він заташував у розташований неподалік порожній будинок Глоговських. Кінець його "подвигам" покладе страта за вироком суду у 1671 р.

Крім бровару і корчми великою популярністю користувалася недалека осада "На Мостках", що тишилася славою "веселого кварталу". Місцеві повії навіть дочекалися поетичного увічнення у вірші Яна Анджея Морштина (1621—1693). Традиції цього кубла розпусти перейняли наприкінці XVIII ст. павільйони цукерні Вольфа, що повстала на новоутвореній Nauptromenade, колишніх міських валах. Згідно свідчення Франца Краттера (Briefe über der itzigen Zustand von Galizien, 1786 р.) торгівля "живим товаром" у Львові знаходилася під протекцією директора поліції; на долю його підлеглих залишалось переслідувати львів'ян, які на валах сушили білизну і випасали тут корів і кіз.

У XVII і XVIII ст. на лівому березі Полтви вже існували кілька палаців і мурованих дворів (палац Коссаковських, Алвертівський двір і ін.). На правому березі міські муровані поволі руйнувалися; "в них появилися на різних місцях такі діри, що по кільку <чоловік> разом можуть до міста влізати". Остаточно міські фортифікації розібрала австрійська влада, уживши камінь для брукування вулиць, а цеглу — до засипання ровів, в першу чергу — на валах, які мали стати головним проспектом міста.

Слаба будова мосту через Полтву і пізніше ставала причиною прикрих випадків: "Раз львівські панки, вистроєні з казковою розкішшю, що поспішали на обряд обручин однієї своєї товаришки в кляшторі Марії Магдалини, заломилися тут, впали до Полтви і мусили вертатися додому з більшим соромом, ніж боєм".

За мостом, навпроти Єзуїтської брамки, стояли бровар і корчма, що приносили місту

ДВА СТОЛІТТЯ ГОЛОВНОЇ ВУЛИЦІ ЛЬВОВА

Гетьманські Вали від пл. св. Духа
до оперного театру, 1915 р.

Найжвавіша і рухлива, і водночас репрезентативна, львівська вулиця має досить сивий родовід. Формування цього другого, після площі Ринок, міського центру почалось у 80-х роках XVIII ст. Історичні та топографічні передумови народження проспекту визначили його унікальність: фактично і досі він складається з двох окремих вулиць і паркової алеї. Правий (східний) бік належав більше до Середмістя, а ліва (західна) сторона — до Краківського передмістя, на яке ходили колись через мости стріляти качок. Але роль осі нової планувальної структури міста зробила цю “потрійну” вулицю цілісною. До 1800 — це вже сформований бульвар (Untere Wallgasse), з рядами тополь і пішохідною алеєю вздовж Полтви, особливо дбайливо влаштованою біля Губерніального будинку. З початку XIX ст. стають модними прогулянки бульваром. На ньому з'являються оздобні кіоски з лимонадом, а з 1841 — і з морозивом у літній кондитерській Вольфа. З 1858 Нижні Вали почали освітлюватись замість олійних газовими лампами. На час 60–80-х років XIX ст. припадає пік популярності щоденних “променадів” плантаціями Валів міщанства і “high life” Львова, особливо біля побудованого в 1870 екзотично-яскравого кіоска солодошів Фердинанда Гросса та встановленої в 1873 статуї св. Михаїла. В 1887–1888 інженер Вацлав Ібіанський забетонував Полтву на Валах, а нові дерева й квітки насадив Арнольд Рерінг. Значно розширений бульвар залишався місцем рандеву, а також “чорної біржі”.

Загальну концепцію проспекту опрацьовували у 1880-ті роки, виявляючи при цьому неабияке містобудівельне мислення, члени львівського Політехнічного товариства, зокрема Юліан Захарієвич. В 1881 у доповіді “Розвиток Львова” Захарієвич запропонував поставити посеред Валів пам'ятник Яну Собеському, а поруч (на осі пл. Св. Духа — готель “Англійський”) — спорудити великий пасаж. В 1887 магістрат розглянув проект “львівського Рингу” — подібної до віденської “Ringstrasse” низки проспектів та площ, починаючи від пл. Голуховських (нині пл. Торгова). Вже тоді були локалізовані на плані майбутні монументальні будівлі проспекту — театр, художньо-промисловий музей, Галицька ошадна каса.

Завершення будівництва Міського (оперного) театру в 1900 стало важливим акцентом у просторовій композиції проспекту. Він отримав своє логічне і вдале завершення в північному напрямку, і перспективний вид на новий театр від пл. Міцкевича став одним з найпривабливіших у львівському урбаністичному ландшафті. Після 1900 наростало значення проспекту і як транспортної артерії у зв'язку з прокладенням колій електротрамваю і посиленням автомобільного руху. Електричне освітлення проспекту було влаштовано в 1901. Старі ліхтарі на високих сталевих опорах не збережені, але й ніни на проспекті можна побачити чотири циліндричні афішні тумби з неobarоковим завершенням, які стоять тут ще з 1889. У міжвоєнний період громадське значення проспекту підкреслювалось проведенням різних масових акцій, зокрема — свята міста Львова у вересні 1930.

В часи німецької окупації проспект міг пережити кардинальну реконструкцію. В кінці 1941 міське будівельне управління розробило плани перетворення проспекту на єдину суцільну площу ім. А.Гітлера. Зелений бульвар і пам'ятник Собеському пропонувалось ліквідувати, а в центрі встановити тріумфальну арку в давньоримському дусі.

Реалізація цього проекту почалась в 1942–1943 з розбирання будинку Фінансової дирекції, але, на щастя, на цьому й припинилась.

У повоєнний період посилились суспільні і транспортні функції проспекту. Прокладення вул. 700-річчя Львова різко збільшило автомобільний потік; замість трамваїв проспектом почали курсувати тролейбуси. Ідеологічне навантаження головної вулиці втілювалось у ленінському пам'ятнику, що спотворив вид на театр, у перманентних парадах і демонстраціях повз трибуни, у докучливій наочній агітації на будинках. Як і в австрійсько-польську епоху, люди продовжували неформально збиратись на бульварі — “чорна біржа” перетворилась на футбольну, і, власне, з кубковим тріумфом “Карпат” (1969) були пов'язані єдині неорганізовані демонстрації на проспекті. З кінця 80-х років місця “футбольної біржі” стали вогнищами стихійних політклубів, на т. зв. “клуббі” народжувались лозунги нової демократії, і перед оперним театром відбулись пам'ятні всім мітинги. Спорудження пам'ятника Кобзареві стало виразом цієї нової патріотичної функції проспекту, а святкові заходи і народні гуляння в “Дні Львова” продовжили традицію старовинних публічних “дефіляд”.

Зупинимось тепер на історії окремих будинків проспекту. Парний (східний) його бік (з конскрипційною нумерацією Середмістя) був забудований переважно в 1828–1840. Номера 2/4 належать т. зв. будинку Шпрехера на пл. Міцкевича, 8 (див. “Г.Б.” 1997 N 9). **№ 6/8** — сучасний будинок з кав'ярнею “Біла фонтану”, споруджений у 1964 за проектом Я. Назаркевича. На цьому місці раніше знаходились зведені в 1830 ампірні **будинки № 6** (власник Венцель Дегель) і **№ 8** (власник з 1830 Іозеф Берес). На фасаді дому Береса в люнеті над вікном знаходився барельєф “Селена та Ендіміон” Павла Ойтеле, який можна було бачити до зносу будинку в 1959. В 1884 тут відкрився “Готель Лянга”, перероблений в 1893 на готель “Вікторія”. Старий сусідній будинок **№ 10** був споруджений також в 1830 для Леопольда Краттера. В 1897–1898 замість нього був зведений новий дім “Авансового банку” (в 1918–1939 — “Торговий Варшавський банк”) за проектом архітектора Іполіта Слівінського. Цей збережений до нашого часу будинок у необа-

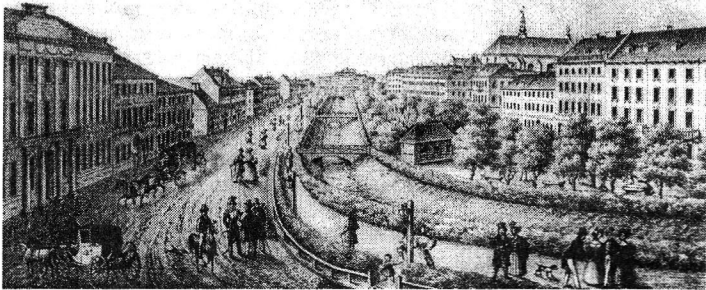

Гетьманські Вали від Марійської площі
до пл. св. Духа, поч. XX ст.

роковому стилі прикрашають добре модельовані кам'яні скульптури, виконані в 1898 в майстерні Людвіка Тировича. Приміщення банку вперше у Львові мали газове опалення. **Будинок № 12** (наріжний з вул. П.Беринди) був у 1908 запроєктований в бюро Міхала Уляма в лаконічному модерністичному стилі і у вересні 1908 — квітні 1909 споруджений з американською швидкістю на місці старого будинку 1-ої половини XIX ст. на новому бетонному фундаменті. Тоді це був перший за часом закінчення п'ятиповерховий приватний будинок у Львові — належав він банківській фірмі “Уніон” Сокаля і Лілієна. **Будинок № 14** (давніше № 16) має чотири фасади — на проспект Свободи, вул. П.Беринди, Театральну і пл. І.Підкови. Зведений в 1828–1829 за проектом М.Брезані для Карла Гартманна. У 1880 був перебудований в дусі неоренесансу для інших власників — родини Зібер. З боку проспекту знаходилась одна з перших у Львові

кав'ярня — "Віденська". Інтер'єр її декілька разів переобладнувався — зокрема, в 1902 був оформлений у сецесійному стилі, з декоративними панно Юліана Крупського і Францішка Зайховського. З боку пл. Підкови кав'ярня мала доповнення — спочатку металевий літній павільйон (1903), потім муровану прибудову з терасою (знесена в 1942). Перед першою світовою війною будинок "Віденської кав'ярні" перейшов у власність міста, і магістрат розробляв плани спорудження на його місці (захоплюючи і пл. Св.Духа) нової величезної ратуші.

Перед сучасними **будинками N 16 і 18**, на місці тротуарів півтора століття простояв довжелезний будинок губернського уряду, званий також "Дикастеріальним" (раніше N 18). В ньому розташовувалися різноманітні канцелярії, зокрема, адміністрація фінансів і податків та "Архів карт". Перша його частина (крило від пл. Св.Духа і Єзуїтського костьолу) була споруджена в 1792—1800. Ця будівля відкривала нову еру в політичній та урбаністичній історії Львова. Місто втратило свої фортечні мури і разом з ними деякі свободи магдебурзького права, але взамін отримало статус столиці, відкритої на Захід. Новий стиль цієї кам'яниці був досить несподіваним для екзальтовано-рокайльного Львова XVIII ст.: стриманий, сухий класицизм з офіційно-бюрократичним забарвленням. В 1838—1844 за проектом Юрія Глоговського було добудоване друге, північне крило, що захопило і частину площі "Каструм". В 1911

К. Ауер. Нижні Вали, літографія. 1837—1838 рр.

магістрат розглянув і забракував поданий проект нового п'ятиповерхового будинку Фінансової дирекції, що повністю закривав вид на Єзуїтський костьол з проспекту. Старий будинок простояв до другої світової війни. Зруйнований після бомбардування, він був розібраний в 1942—1947. Відкриті після цього тильні фасади давньої Єзуїтської колегії (вул. Театральна, 13) і старої художньо-промислової школи (Театральна, 17) були перебудовані в 1950—1952 І. Персиковим та Г. Швецько-Вінецьким відповідно для потреб механічного технікуму (пізніше — Палац піонерів, нині — частина школи N 62) і будівельного технікуму (тепер — економічний факультет університету). Класичні архітектурні форми цих будинків відповідали тогочасній моді "сталінського ампіру", та й в наш час вони непогано вписуються в загальний стиль проспекту. Дещо контрастно між ними дивиться реконструйована нещодавно частина середньовічного муру з вежею і кав'ярнею всередині.

Будинок N 20 — Національний музей (колишній Художньо-промисловий музей, в 1950—1990 — філіал Центрального музею В.Леніна) — характерний твір пізнього неоренесансу (1898—1903), на жаль зі зниклими під час реконструкції 1947—1950 фасадами. Монументальністю й класичним стилем з Національним музеєм добре співвідносяться **будинки N 22**, з чотирьохколонним портиком і неоренесансним декором. Він був перебудований у кінці XIX ст. зі старого дому виноторговця М.Бауера (1830). У великому картуші на фронтоні бачимо літери "MS" — це ініціали господарки будинку з початку XX ст. Марії Шафф (Schaff). Натомість сусідній **дім N 24** (ріг вул. Лесі Українки) зберіг риси ампірно-бідермаєрівської епохи. Його поставив в 1836—1837 для Франса Адамського Йоганн Зальцманн. Уславлене творіння того ж Зальцманна — театр графа С.Скарбека (1839—1842, тепер театр ім. Марії Заньковецької) завершує цю сторону проспекта (**N 26**). Частину бічного фасаду театру займала з 1842 знаменита кав'ярня "Театральна". Полтву, що тече під землею вздовж будинків N 22, 24, 26, було замуровано на цьому відрізку русла ще в 1840.

Познайомимось тепер з іншим боком проспекту. Сторону з непарною нумерацією відкриває великий **будинок N 1/3**. Це одна з

кращих ампірних кам'яниць Львова, яка була проголошена оздобою міста відразу після спорудження. Повстала вона за проектом невідомого архітектора у два етапи — **N 1** (наріжний, з вул. Коперника) — в 1809—1811, **N 3** — в 1821—1822. Будинком володіла спочатку торгово-банківська фірма "Йоганн Гауснер і Вінцент Віоланд", а в 1849—1939 тут знаходилось "Кредитне товариство землевласників". В 1853—1855 тут мешкав ерцгерцог Карл Людвіг, прибуття якого львів'яни відзначили небувалым феєрверком та факельним походом по проспекту (див. іл. на с. 1). В будинку N 3 до 1939 знаходився кінотеатр "Palace" на 1200 місць, оформлений в 1925 декоративно-символічними панно Фелікса Вигживальського. Пошкоджений під час війни будинок (в 1942 його збирались навіть розібрати) був в 1948—1950 відновлений і надбудований на один поверх архітектором М. Микулою. Фасади привертають увагу численними рельєфами на міфологічні сюжети, зокрема композиціями авторства Гартманна Вітвера "Амур і Психея" (дві версії міфу) і творами Антона Шімзера "Персей викрадає Єлену" та "Еней рятує батька".

Будинок N 5 в сучасному вигляді був споруджений в 1939. Старий дім, зведений у середині XIX ст., належав родині Стромєнгерів. В 1900 він з'єднався своєрідним пасажем з подвір'ям будинку N 9 по вул. Сикстуській (нині Дорошенка), що також належав Стромєнгерам. Проходить пасажем на вул. Банківську заважала синагога (тепер не існуюча). У глибині пасажу в 1912 був споруджений флігел з кінотеатром, що носив різні назви ("Фавн", "Форум", "Новини", до 1939 — "Казино", після 1945 — "Спартак") і пережив декілька реконструкцій (в т.ч. в 1938 за проектом З.Шпербера). Сусідній **будинок N 7** походить з першої половини XIX ст., фасад — з 1879. В XIX — на початку XX ст. він був у власності родин Балько і Муссіль. Непогано зберігся до нашого часу **дім N 9**, що своєю більшою частиною виходить на вул. Дорошенка. Неоренесансні фасади у нинішньому вигляді виконав у 1880 архітектор Зигмунт Кендзерський. Дім постійно належав родині Горовіц. Інший, наріжний з вул. Дорошенка **будинок N 11** в XIX — на початку XX ст. декілька разів змінював свою зовнішність. З перебудови 1884 зберігся невеликий скульптурний фриз з казковими грифонами. В 1891 тут відкрився готель "Центральний". В 1910 він був реконструйований будівельною фірмою Едмунда Жиховича в модерністичному англійському стилі. На 2-му поверсі відкрилась тоді елегантна кав'ярня "City" (з того часу залишилась балкона балюстрада з листяним рисунком). Нині будинок об'єднаний з сусіднім **"Гранд-Готелем", N 13** (див. с. 12-13).

На місці **будинку N 15** у XVIII ст. був "Альвертівський двір". Близько 1785 підприємець Йоганн Прешель спорудив тут трьохпо-

Вул. Карла Людвіга від кол. Празького банку до оперного театру, поч. XX ст.

верховий дім — перший львівський готель "Під Римським Цезарем", використавши цеглу з розібраного Шпиталю св. Духа. Близько 1800 цей будинок вважався найімпозантнішою кам'яницею на Нижніх Валах (після Губерніального управління) — саме ці дві будівлі оглянув і відвідав в 1803 ерцгерцог Карл. В 1800—1839 будинок займала Генеральна військова комендатура. Після перебудови, здійсненої Вільгельмом Шмідтом, в 1840 тут знову відкрився готель — на цей раз "Англійський" ("Hotel d'Angleterre"), власник Фелікс Лянґ. В 1870-1871 розроблялись плани нового "Англійського готелю" — відбувся навіть великий архітектурний конкурс. Але вирішено було готель розібрати (1888) і побудувати нову Галицьку оцадну касу (див. статтю на с. 8-9). З 1951 тут — Музей етнографії

та художнього промислу й Інститут народознавства НАН України.

Будинок N 17 (ріг вул. Академіка Гнатюка, 2) вдало доповнює музей етнографії своїми стрункими формами і складає разом з ним цікавий архітектурний акорд. У нинішньому вигляді він повстав в 1911–1912 як львівська філія Празького кредитного банку. Збудував його чеський архітектор Матей Блеха, переробивши проекти львів'ян В.Дердацького і В.Мінкевича. Фасад прикрашають барельєфи чеського скульптора Емануеля Кодета (1912). Виконана у стилі пізньої сецесії споруда зберегла до наших днів численні цінні деталі оформлення інтер'єрів — вітражі, світильники, стінні панелі, живописні десюдепорти, паркет, парові батареї, пневмопошту, сейфи, меблі та ін. Вишуканою стилізацією геометричних форм відзначається оформлення кабінетів адміністрації. В 1919–1939 тут був “Загальний Акціонерний банк”. Будинок зберіг свою функцію — сьогодні в ньому знаходиться Промінвестбанк.

Прямуючи далі проспектом, минаємо два невеликі **будинки N 19 і N 21**. Овні з найстаріших (з середини XIX ст.), вони постійно були двоскладовим готельним комплексом: в XIX ст. — у власності родини Барончів, з початку XX ст. — З.Зенгута. Рельєф “Кінь та змія” на фасаді N 19 — можливо, пов'язаний з емблемою готелю середини XIX ст. У 80–90-х рр. XIX ст. тут був готель “Під Чорним Орлом”, в 1906–1939 — готель “Бристоль”. В 1907 тут з'явився один з перших постійних кінотеатрів у Львові — “The Empire Vio” (під N 19). Модерністичного вигляду набули приміщення 2-го поверху будинку N 21, коли тут в 1930 у вишукано оформленому залі відкрився дансінг-бар “Palais de Danse-Bristol”. В радянську епоху тут був ресторан “Першотравневий”; тепер — крамниця “Бристоль”. Готельне призначення мали і наступні будинки. **N 23** — з середини XIX ст. — “заїжджий дім” “Під Білим Ведмедем”. **N 25** — будинок 1870-х рр., в кінці XIX ст. — готель “Під Білим Конем”, на початку XX ст. — готель “Англійський”. **Будинок N 27** (нинішній дім “Галмоди”) — колишній готель “Belle Vue” родини Ціпперів. Був споруджений в 1895–1896 З.Кендзерським у мальовничо трактованому пізноренесансному стилі. Фасад вабить око нетинькованою цеглою, багатим ліпним декором (зокрема лев'ячими масками) та великими майоліковими картушами. На межі XIX–XX ст. готель славився своїм концертним залом, в якому гастролювали відомі маги й гіпнотизери, відбувалися перші кіносеанси. В 1935–1936 приміщення 1 і 2 поверхів модернізував архітектор Фердинанд Касслер. Тильний фасад будинку N 27 виходить на вул. Л.Курбаса,

6 — але цей пасаж в наші дні закритий для проходу. Не поступається оригінальністю будинку N 27 сусідній **дім N 29**. На місці старого (з 1830-х років) готелю в 1901–1902 виник прибутковий будинок за проектом Якова Кроха та Маврикія Зільберштейна. Сецесійний скульптурний декор (квіти, дівочі погруддя, гротескну голову казкового персонажа на порталі) виконав в 1902–1903 Петро Гарасимович. Над вікнами 2-го поверху зберігся ліпний вензель “SO” — це ініціали замовника будинку С.Орауша. Чудові кути залізні ґрати входу запрошують пройти вглиб будинку — пішохідний пасаж виходить на вул. Л.Курбаса, 8. Поруч з цією орнаментальною фантазією наступний **будинок N 31** (на розі вул. І.Тиктора) здається непримітним. Але якщо придивитись до деталей неоренесансного фасаду, можна захопитись його ажурно різьбленими в камені арабесками, що оточують вікна (архітектор Йозеф Енгель, 1873–1874, давніше — готель “Під Золотим Оленем”). Перший поверх **будинку N 33** займає нині магазин фірми “Світоч”. В кінці XIX — на початку XX ст. тут були популярні кав'ярні — “Едісон”, а з 1910 — “Abbazia” (“Опатія”), з залом площею 300 м² і стінними пейзажними розписами Зигмунта Балька.

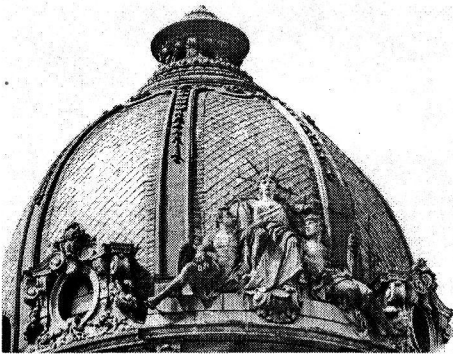

Проспект Свободи, 35,
колишній пасаж Феллерів

Однією з найбільш примітних споруд на проспекті є **кам'яниця N 35** — колишній пасаж Феллерів. Ним і сьогодні можна пройти (теперішньою вул. Михальчука) до вул. Наливайка. Пасаж збудував у 1902 Артур Шлеєн. В 1908–1909 фасад з проспекту отримав сьогднішній вигляд (модернізований ренесанс) — за проектом Ф.Касслера. Тоді з'явилися кам'яні атланти і каріатиди в нішах вікон 2-го поверху і жіночі фігури на аттику — алегорії комерції та транспорту. Автор скульптур — вірогідно Петро Війтович. На аттику в картуші читається монограма “SF” замовника будинку Шимона Феллера. Наступні будівлі (NN 37–41) менш цікаві за архітектурою, хоча й не менш давні. В **будинку N 37** з 1890-х рр. знаходився готель “Під Золотим Ягням”. **Дім N 39** згадується в архівних документах ще з 1800. Серед останніх споруд на проспекті (NN 41–49) слід виділити **будинок N 45**, що нині знаходиться в аварійному стані. Зведений в 1875 за проектом Емануїла Галля, в 1909–1914 він був перебудований фірмою М.Уляма в дусі модернізованого класицизму. В 1914–1939 тут працював готель “Нью-Йорк”, після 1945 — готель “Дніпро”. Нині існують пропозиції перебудови для Західно-Українського комерційного банку.

Юрій БІРЮЛЬОВ

БУДИНКИ ГАЛИЦЬКОЇ ОЩАДНОЇ КАСИ ТА ЗЕМЕЛЬНОГО КРЕДИТНОГО ТОВАРИСТВА

Л. Марконі.
Скульптурна група “Ощадність”

Забудова проспекту Свободи у Львові та прилеглих до нього кварталів дає важливий матеріал для дослідження творчості двох видатних архітекторів: провідного представника львівської архітектури доби історичних стилів проф. Юліана Октавіана Захаревича (1837–1898), та його сина Альфреда Захаревича (1871–1937) — найбільш обдарованого серед будівничих Галичини

періоду пізньої сецесії і неокласицизму перших років нашого століття.

Будівлі Юліана і Альфреда Захаревичів можна розглядати в контексті співставлення двох епох європейської культури, характеристику яким дав проф. Карл Шорске: «Традиційна ліберальна культура концентрується на раціональній людині, чие наукове домінування над природою і моральний контроль над собою мали б створити добре суспільство. У нашому столітті раціональна людина змушена поступитися перед складною, однак й більш небезпечною та мінливою істотою — психологічною людиною» (*Fin-de-Siecle Vienna: Politics and Culture.* — New York, 1981). У цьому контексті, проекти Юліана Захаревича — це монументи на честь «раціональної людини». Будівлі ж, які на початку XX століття проектував його син Альфред, відзначають момент, коли центр

ваги вже пересувається до моделі «психологічної людини».

Ту ж схему можна застосувати, вивчаючи проекти банківських будинків авторства батька і сина Захаревичів. Останні підсумовують найбільш продуктивний період творчої діяльності в життерисах обох архітекторів. Будинок Галицької ощадної каси у переліку робіт Захаревича-старшого звичайно фігурує як друга за значенням позиція після головного корпусу Політехніки. Аналогічно, оцінюючи архітектурно-художні вартості будинку Земельного кредитного товариства, його слід поставити в один ряд з проектом Торгово-промислової палати у Захаревича-молодшого.

Будинок ГОК споруджувався у центрі Львова, на вулиці Карла Людвіга. Будівництво передувало архітектурний конкурс, з терміном подачі проектів до 31 березня

Колишні Галицька ощадна каса та Празький банк. Фото 1913–1915 рр.

1888 р. За його підсумками першу премію отримав проект Тадеуша Стриєнського і Владислава Екельського — архітекторського «тандему» з Кракова, другу — архітектора Фридріха Омана, львів'янина, який зробив кар'єру у Відні. Однак для реалізації було обрано позаконкурсний проект, запропонований провідним архітектором тогочасного Львова, професором місцевої Політехнічної школи Юліаном Захаревичем.

Через два роки, коли спорудження будинку ГОК було близьким до завершення, журнал *Czasopismo techniczne* (1890, № 14) вмістив такий опис нової споруди: «Будівлю проектував і керує нею проф. Захаревич, [будівельним] підприємцем є інженер Зигмунт Кендзерський, якого на будівлі заступає інж. Струшкевич; помічником з боку ощадної каси — архітектор Ю. Яновський». Будинок складається «з трьох трактів»: центрального блоку і лівого та правого крила («офіцини»). Функцією першого поверху є прийом та обслуговування клієнтів, він містить «два зали значних розмірів, чудову сходову клітку з вестибюлем, в'їзні сіни і кілька менших приміщень, серед них — скарбницю...»; на другому поверсі розміщено репрезентаційні зали і кабінети, на третьому — два службові помешкання. «Права офіцина містить помешкання служби. Ліва — частково бюро і помешкання, а частково механічну частину — водонапірну вежу і... комин центрального опалення». Окрім опалення «система інженера Рихновського» і автономного водоводу, будинок було оснащено системою вентиляції та генератором потужністю 24 кіньські сили, який забезпечував електричне освітлення.

Будівля виділяється романтичним трактуванням мотивів неоренесансу (відмінним від того, яке демонструє корпус Політехніки, також проєктований Юліаном Захаревичем). У даному випадку надзвичайно активно використовуються текстурні властивості та колірні матеріалів — нетинкованої поліхромної («надрейської») цегли, тесаного каменю, привезеного з околиць Тернополя (каменоломня п. Тапковського) і каменярське підприємство майстра Гури), майолікових рельєфів, виготовлених Краєвою керамічною станцією під керівництвом інженера Е. Кжена, та металу — прекрасних кутих решіток з львівської

майстерні Яна Дашека.

Не менш яскравим є вирішення вестибюлю, викладеного поліхромними підлоговими плитками празької фірми «Барта і Тіхі» та оздобленого панелями з кольорового каменю, сходової клітки, прикрашеної вітражами, які замовлялися в Інсбруку (фірма «Tiroler Glassmalerei»), а також залу засідань з майстерно різьбленими дубовими панелями та скульптурним фризом авторства С. Левандовського у півкруглій ніші (колись на протилежній стіні залу можна було бачити ще й панно пензля Я. Стики; пізніше цю малярську композицію було втрачено). Інтер'єри і фасад декоровано численними скульптурними оздобами з ательє професора Марконі.

Коштовна декоративна оболонка служить заслоною конструкційним елементам (повна відповідність постулатам Готфріда Земпера), які заслуговують на окрему увагу: в конструкції будинку ГОК широко застосовано металевий каркас. Металоконструкції, вмонтовані в будівлі, виконувалися у Львові фірмою «Пйотрович і Шуман».

Загалом будинок, з його наріжним куполом, який домінує в силуеті вулиці, з мальовничо трактованими ренесансово-маньєристичними мотивами, активним застосуванням кольору — знову ж таки, у відповідності з рекомендаціями Земпера — лише враження мажорної, трохи «венеційської» барвистості. У верхній партії фасаду, під куполом, будівлю декоровано скульптурною групою роботи Леонардо Марконі. У її центрі — жіноча фігура з факелом у руці, символ вільної комерції й господарчого лібералізму.

На рубежі 1880–1890-х років Галицька ощадна каса знаменувала собою відхід від «археологічного» трактування історичних стилів у бік більш мальовничих інтерпретацій, які були передвісниками наступного поширення сецесії. Будівля Земельного кредитного товариства (вул. Коперника, 4) на початку 1910-х рр. свідчила про дальшу архітектурну еволюцію, від пізньої сецесії до неокласицизму початку ХХ століття. Спорудженню будинку ЗКТ (як і Галицької ощадкаси) передував проведений з розмахом архітектурний конкурс — один з пре-

стижним конкурсів, виграних Захаревичем-молодшим напередодні «великої війни».

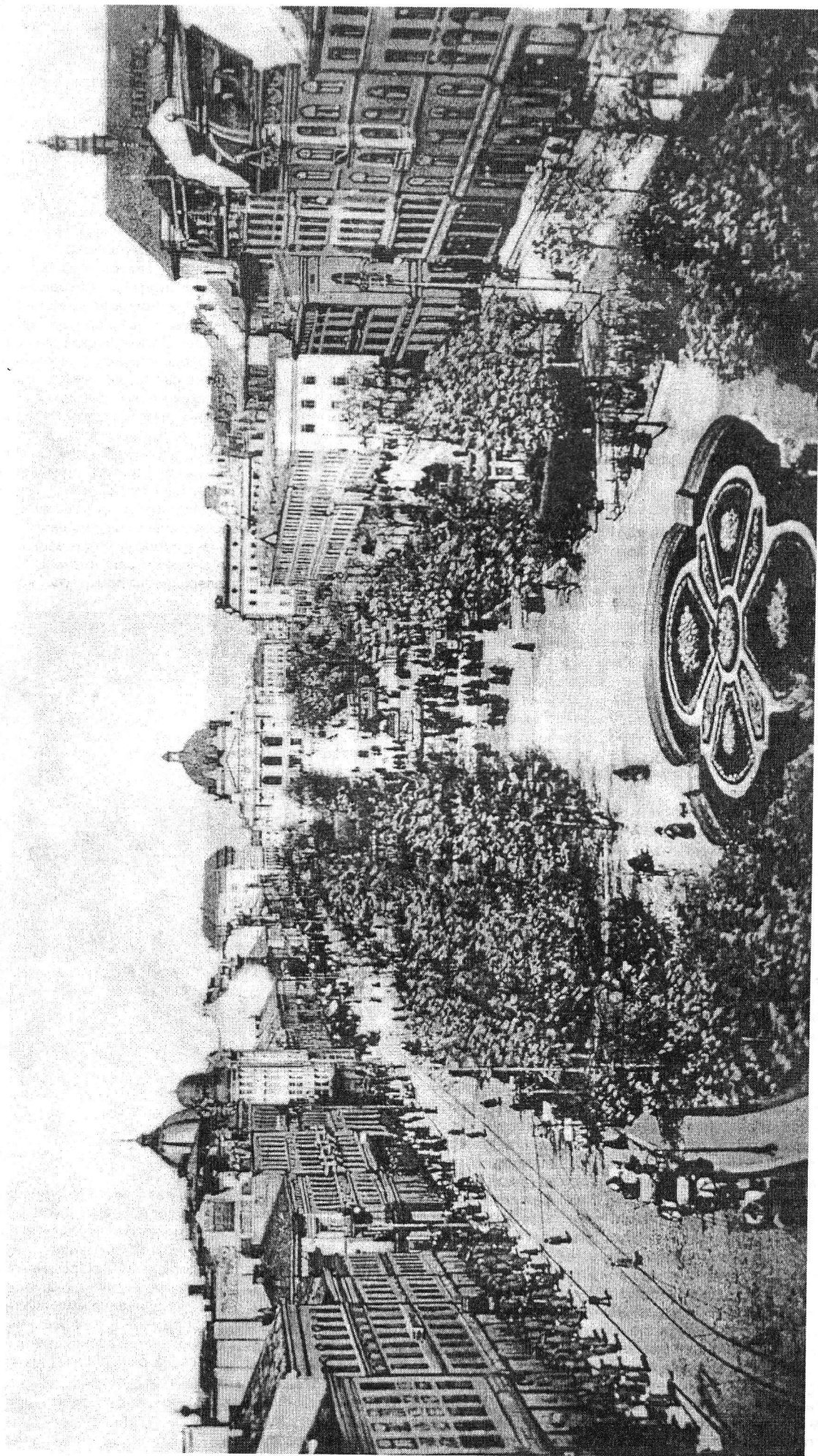
Земельне кредитне товариство з його масивним і урочистим головним фасадом, увінчаним велетенськими масками, які є зображеннями бога торгівлі Меркурія, з елігантними капітелями іонійських пілястр та урнами, вміщеними у ніші, і з боковим фасадом, більш пуристичним, але також вишуканим у пропорціях і деталях — найвище досягнення А. Захаревича як архітектора неокласицизму. Тут можна говорити про спрідненість, до певної міри, з класицизмом Шинкеля. Вершиною ж професійної майстерності автора будинку ЗКТ стало вирішення інтер'єру операційного залу, який однозначно нагадує великий проєкт Отто Вагнера — інтер'єр Поштової ощадної каси у Відні. Засклена склепіння, встановлене на металоконструкціях, забезпечує в приміщенні денне світло, яке через підлогу, викладену прозорими, відлитими із скла блоками, проникає і в розміщений на нижньому поверсі хол. Асоціацію з О. Вагнером викликає також поява у решітках склепіння та порталів мотиву квадрата з діагональними перетинками (цей мотив, запозичений Вагнером з давньоримської орнаментики, став емблемою проєктованої ним міської залізниці у Відні).

В архітектурі банківських будівель, споруджених в районі вулиці Карла Людвіга — теперішнього проспекту Свободи, знаходять

Деталь інтер'єру

свій вираз ідеологічні установки двох різних епох: доби «наукового» історизму, раціоналістичного світогляду та ліберальних ідеалів другої половини минулого століття, представленої Захаревичем-батьком — і раннього ХХ століття, періоду кризи «liberal ego» і поширення модерністичних тенденцій, відображення чого бачимо у пізньосецесійних і неокласицистичних проєктах Захаревича-сина, виконаних у переддень першої світової війни.

Головний проспект Львова у 1910-х роках

БУДИНОК ПРОМИСЛОВОГО МУЗЕЮ

Однією з останніх архітектурних пам'яток львівського історизму, і, водночас, єдиною спорудою у місті, яка від початку була призначена для музею, став цей будинок, тепер — Національний музей у Львові. Час будівництва — 1898—1904 рр.

У конструктивному плані будинок відповідав новаторським тенденціям в архітектурі, коли навколо центрального простору з верхнім світлом розміщувались кімнати та анфілади музейних залів, а також великі приміщення лекційного залу та бібліотеки. Поряд з цим художня форма споруди вирішена в дусі еkleктизму, з багатою орнаментикою на фасадах та в інтер'єрі. На кінцевий проект не могла не вплинути архітектура щойно збудованого Kunsthistorisches Museum у Відні. Про це свідчать, зокрема, архітектурні та декоративні елементи фасадів. Колонні портики у бічних розкряпках центрального ризаліту львівської споруди, а також аркові віконні проізи, аттикова балюстрада — своєрідні аналогі значно більшої за розмірами та витраченими на неї коштами споруди віденського музею.

Історія створення музею починається у 1872 р., коли новообраний професор Львівської політехніки (тоді — технічної академії) Юліан Захаревич висуває у міській раді питання про необхідність створення у столиці Галичини музею художніх промислів, який через два роки практично було відкрито. Проте він не мав власного приміщення, а місто не в стані було виділити кошти на його будівництво. Але те, що не в змозі було вирішити місто, спромоглися вчинити львівські банкіри: у 1888 р. Галицька ошадна каса виділила 400 тис. корон на спорудження будинку музею на дільниці, наданій містом (про що постійно згадувалось у міській раді). Це була площа Каструм, яка посталала на місці розібраного у 1802 р. Низького Замку.

У 1889 р. під егідою Галицької ошадної каси відбувся конкурс, спочатку ескізів, а у 1890 р. — проектів будинку музею. Серед ескізів журі відзначило роботу Леонарда Марконі, професора Львівської політехніки, завідуючого кафедрою ескізів, орнаментального рисунка та моделювання. На другому етапі переміг проект Густава Бізанца, також професора Львівської політехніки (відомий як проєктант першого будинку промислової школи), друге місце дістав проект молодого тоді краківського архітектора Яна Завейського (автор проекту краківського театру), третє віддано проекту "Витривалість" Леонарда Марконі. Але реалізовувався зовсім не той проект, що переміг на конкурсі. У даному випадку Галицька ошадна каса запропонувала свій власний. Будівництво мав очолити один з членів журі, доцент політехніки Юзеф Каєтан Яновський.

У 1890 р. Марконі, ще перед другим туром конкурсу, пропонував Яновському укласти спілку, бо сам, не маючи концесії будівничого, офіційно не мав права вести будівництво, але волів бути одним з авторів проекту, і, безумовно, автором орнаментального декору. Однак, спочатку погодившись, Яновський (за словами Марконі) пізніше відмовився від його послуг, склавши

свій план споруди, у якому Марконі побачив плагіат власного проекту. Цей факт і примусив останнього розпочати судову справу проти Яновського. Марконі не був за фахом архітектором, лише скульптором — вихованцем Римської академії св. Луки.

Характеризуючи проект переможців конкурсу, доцент Політехніки Клечковський про проект Марконі писав: "... Якби не п'єдестали зі скульптурами, встановленими на цоколі, — будинок виглядав би звичайною триповерховою спорудою, який нічого спільного з двоповерховим залом всередині не має...". На думку Клечковського фасад повинен розкривати те, що за ним криється, бути подібним "до целли еллінської святині" (порівняння музеїв та театрів з храмами взагалі характерне для естетики XIX ст.). Далі Клечковський вказує: "Можливо, хтось і побачить у поєднанні триповерхового фасаду та двоповерхового будинку разючу невідповідність, але, в іншому випадку, він змушений буде як реформатор змінити архітектурний еллінський канон". Музей, — на думку Клечковського, — монументальна скринька, в якій оточений колонами центральний простір він ототожнює з грецьким перистилем, а багатство декору, повторення колон, арок, інших елементів має на меті "піднести зовнішній вигляд святині".

Напевно Марконі мислив аналогічно. Тим більше, те, якою повинна бути конструкція, було вирішено перед конкурсом. "Проектований будинок повинен бути двоповерховим, на високих підвалах, з мезоніном або триповерховим. У самому музеї повинні бути наступні приміщення: вестибюль — 100 кв.м, гардероб — 60 кв.м, критий зал — 300 кв.м" тощо. Правдоподібно, Яновський склав свій проект ще перед конкурсом, у 1887 р., а цей проект ліг в основу умов конкурсу і мав в собі ще й приблизний кошторис, що дорівнював 390 тис. корон. Все це було ним узгоджено з керівництвом Галицької ошадної каси. Вірогідно, що конкурс для ошадної каси був просто справою престижу та улагодження формальностей, а для Яновського давав змогу проаналізувати свій власний проект, обрати для нього належне художнє "вбрання" (звідси й, очевидно, домовленість з Марконі, якому все це було відомо заздалегідь), бо тоді поняття "архітектура як мистецтво" домінувало, а на артистизм Яновський можливо й не претендував.

І скульптор-орнаменталіст, а також архітектор без диплому Леонард Марконі присвятив себе тому, щоб відшукувати для нових конструкцій найбільш відповідні форми історичних стилів, при чому підходячи до цього творчо, експериментуючи з матеріалами, переробляючи проекти і безсило опускаючи руки на засіданнях професорів у Політехніці, де, чим далі, тим яскравіше виявлялося її інженерне скерування.

Однак судова справа продовжувалась і після смерті Марконі (1899 р.). Яновський пояснив, що відмовився від спілки тому, що Марконі, згідно з параграфом 878 Будівничого статуту, не маючи концесії будівничого, взагалі не мав права на будь-які будівельні спілки. Тепер, після цілої серії різних ухвал та статутів, Яновський взагалі міг ігнорувати Марконі як співавтора, навіть

визнаючи, що тому належить "тільки художнє оформлення".

Однак на суді йшлося не про можливість спілки, а про плагіат. Що комісія (в її склад входили у 1898 р. Станіслав Холоневський та Юліан Захаревич) визнає за основне: конструкцію (тут першість, напевно, слід віддати Яновському), або форму? Справу було відкладено. Помер Ю.Захаревич — постійна надійна опора Марконі. Не минуло й півроку, як помер сам Леонард Марконі. Справу продовжила його вдова Юзефа.

17.06.1899 р. справу Марконі contra Яновський було завершено. Архітектори С.Холоневський та В.Равський оголосили, що звинувачення у плагіаті по відношенню до Яновського є безпідставним. Уповноважений Марконі відмовився від претензій. Яновський зробив джентельменський вчинок, виплативши вдові Марконі 1,5 тис. корон — суму, яка напевно перевищувала судові витрати небіжчика.

Якщо робити узагальнюючі висновки, то, об'єктивно, судовий процес Марконі contra Яновський визнає перевагу інженерної думки над художньою, конструкції над формою.

Однак на цій справі питанню про авторство проекту не було покладено край. Серед документів архіву Татранського музею у Закопаному ряснівська дослідниця Барбара Тондос у 1994 р. віднайшла свідоцтво Ю.К.Яновського, у якому той вказує на всебічну підготовку до самодіяльної праці свого асистента Євгена Весоловського. Головним аргументом послужило підтвердження опрацювання останнім проекту будинку Промислового музею. Євген Весоловський — пізніше один з творців закоп'янського стилю — дійсно міг брати активну участь у проектуванні цього будинку, однак тільки як асистент Яновського. Тому згадане свідоцтво є скоріше авансом у прагненні підтримати молодого архітектора у його майбутній кар'єрі.

Керівництво будівельними роботами здійснював Едмунд Жихович. Орнаментику виконували А.Попель та М.Паращук. Чотири барельєфні композиції (не збереглися) створив П.Війтович, скульптурну композицію над головним входом — Антон Попель. Окрасою споруди були алегоричні фігури у другому ярусі між колонами портиків авторства Петра Війтовича. Усі скульптури були ліквідовані у 1952 р., після перетворення будинку у філію музею Леніна. Не відповідала, на думку представників тогочасної естетики, новому призначенню споруди також скульптура "Гончар" Г.Кузнецича. Вона була пошатована на кавалки, тому що не проходила у дверний проріз, коли її виносили.

Будинок готелю до реконструкції

Реставрація 1990–1992

Останнє докорінне перепланування I поверху та зміна фасаду відбулись, судячи по виявлених конструкціях, у 30-ті рр. ХХ ст.

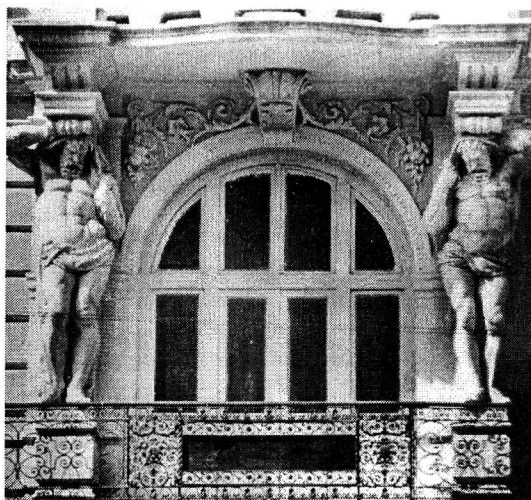
В існуючому до реконструкції стані планувальне та об'ємне рішення торгових залів магазинів, що виходили на головний фасад споруди, цілком змінено: втрачено конструкції антресолей, внутрішні несучі поперечні стіни розібрані з підводкою потужних прогонів, прорізи вітрин значно розширено.

При реставрації та пристосуванні приміщень I поверху для потреб готелю прийняте рішення по відтворенню історичної об'ємно-планувальної та конструктивної схеми I поверху, та її часткова інтерпретація для забезпечення нормального функціонування служб прийому та обслуговування гостей.

Реставраційними заходами по об'ємно-просторовій структурі першого поверху відтворено наскрізний характер центрального проходу — брами у внутрішнє подвір'я (колишній пасаж). Відновлені об'єми несучих стін в колишніх торгових залах привели пропорції цих приміщень до первісних. У частині приміщень колишніх крамниць були реконструйовані антресолі.

В той же час пристосування всіх приміщень першого поверху для готелю обумовило необхідність об'єднання їх з центральним комунікаційним коридором та між собою. Для цього в стінах коридору пробито арокні прорізи за аналогією з існуючими, та влаштовано аналогічні прорізи у відтворених поперечних несучих стінах I поверху. Таким чином перпендикулярно до центральної комунікаційної осі коридору створена ще одна планувальна вісь, на якій розташувались з одного боку хол рецепції, міні-бар, міні-казино (на антресолях), з другого боку — хол ресторану, аванзал ресторану, крамничка сувенірів з допоміжними приміщеннями (на антресолях) та перехід до будинку N 11, де розміщено зали ресторану.

Під'єднання до готелю I поверху будинку N 11 на пр. Свободи (кол. кафе "Львів'янка") з використанням його під зал ресторану, дало можливість провести роботи з реставрації габаритів віконних прорізів та ліпного оздоблення (рустовані стіни) I поверху цього будинку в комплексі з фасадом будинку N 13.

Балкон 2-го поверху з фігурами атлантів

“ГРАНД-

На місці, де споруджено “Гранд-Готель”, був з 1830-х рр. 2-поверховий ампірний будинок Франца Вайгля. У 1845 в ньому відкрили перше у Львові громадське казино.

У 1892–93 був споруджений новий будинок “Grand-Hotel” на замовлення Ефроїма Гаусмана. Проект виконав Еразм Герматник. Фасад будинку зі скульптурними оздобами спроектував Леонард Марконі. Після смерті Герматника у 1893 інший архітектор Зигмунт Кендзерський разом з Марконі завершив будівлю. У грудні 1893 готель відкрили (дата 1898 р., наведена у деяких путівниках, є помилковою). На першому поверсі знаходились чотири великі крамниці, у т.ч. художній салон Яна Бромільського з чудовими шафами роботи Францішка Тенеровича. Верхні поверхи займали 48 готельних номерів і ресторан. Інтер'єри були оформлені у стилі необароко, з блакитною шовковою обивкою меблів. Готель мав електричне освітлення і вважався тоді найкращим у Львові за рівнем комфорту.

Гранд-Готель складав єдиний комплекс з пасажем Гаусмана (тепер — проїзд Крива Липа), побудованим у 1893–1895. Родині Гаусманів належали всі будинки пасажу та численні крамниці, в яких постійно вирувало бурхливе торговельне життя.

Після другої світової війни реконструйований будинок зберіг своє призначення. Тут був готель “Львів” (пізніше — “Верховина”). Перший поверх займали магазин тканин та гастроном.

Ю. Б.

Таким чином, квартал пр. Свободи NN 11-15 у м. Львові в даний час можна віднести до небагатьох кварталів центральної частини зі збереженою, або відновленою майже в повному обсязі композицію фасадів I поверху.

Фасад другого поверху будинку готелю зазнав незначних змін. У 30-ті рр. ХХ ст. було здійснено часткову реконструкцію: великі зали розділено на окремі приміщення, що привело, відповідно, до зміни фасаду. Великі прямокутні вікна залів були дозакладені та розділені кожне на два менших, прямокутних, співрозмірних з вікнами вищих поверхів. Арокні вікна II поверху залишилися без змін. Окремі балкони II поверху були об'єднані в один суцільний. Секції кованої металевої огорожі первісних балконів були демонтовані та використані, разом з новими вставками, в суцільній стрічці огороження нового балкону.

Композиція фасаду III та IV поверхів дійшла до нас без змін. Виявлено лише втрати декоративних ваз балюстради над вінчаючим карнизом, зміна поліхромії та фактури оздоблювального матеріалу: “штучний камінь” з гладкою поверхнею світло-охристого кольору було повністю покрито наблизком цементного розчину “під шубу” сірого кольору.

Рішення КиївЗДНІЕП про перепланування житлових поверхів готелю не дозволили відтворити первісні великі вікна залів другого поверху. Але, в комплексі з реставрацією ліпного оздоблення фасадів, розкрито первісні балконні плити та встановлено на місця автентичні секції огорожі. Відновлено з пластику декоративні ваз балюстради над вінчаючим карнизом.

Проектні роботи з реставрації та реконструкції споруди велось, паралельно з виробничими, в період 1991–1992 рр. Автори проекту: часткове перепланування та інтер'єри житлових поверхів — архітектор Є. Соболевський за участю К. Присяжного, О. Бабич, О. Уніят; планування та реставрація інтер'єру першого поверху, головний фасад — архітектори С. Храпалюк, Б. Баран, С. Цимбалюк, інженер-конструктор — Я. Римар.

В даний час готель є єдиним у Львові, що об'єднує сучасний рівень комфорту проживання як з технічної, так і з естетичної точок зору.

Семен ЦИМБАЛЮК

ГОТЕЛЬ”

Реконструкція інтер'єрів

Головний фасад та об'ємно-планувальне рішення першого поверху обумовили оформлення репрезентативних приміщень готелю в стилі, характерному для аналогічних споруд у Львові к. XIX—поч. XX ст.

В пошуках колористики інтер'єрів під нашаруванням пізніших пофарбувань були виявлені первісні кольори стін, стель і, що найцікавіше, добре зберігся фрагмент альфрейного розпису на склепіннях і підпружних арках перекриття центрального проходу першого поверху. Віднайдено і первісне декоративне пофарбування всіх столярних (соснових) заповнень “під дерево” (або “флуоудер”), що було дуже характерним і поширеним під час будівництва споруди готелю.

В результаті проведення натурних обстежень з огляду на функціональне призначення тих чи інших існуючих і новостворених приміщень готелю, а також приєднаних (як зали ресторану) або надбудованих (п'ятий поверх) нами було запропоновано декілька напрямів робіт над інтер'єрами готелю:

1. Реставрація збереженого і максимальне відтворення втраченого декоративного оздоблення існуючих інтер'єрів готелю, в т. ч. центрального проходу (на осі споруди).

2. Створення декору для нових і частини існуючих приміщень з використанням деталей і елементів інтер'єрів, що збереглися. Це такі приміщення як парадні холи першого поверху, ліфтові холи, сходові клітки, номери і коридори другого-четвертого поверхів.

3. Створення оздоблення інтер'єрів п'ятого (надбудованого) поверху.

4. Створення оздоблення інтер'єрів залів ресторану.

Реставраційні роботи по інтер'єрах готелю розпочалися з другого поверху. Паралельно йшла робота по реставрації збереженого і відтворенню втраченого ліпного декоративного оздоблення стель і стін в житлових номерах та холах другого-четвертого поверхів (від головного фасаду). З часом було проведено реставрацію всіх оригінальних столярних заповнень, що збереглися.

Окрім того, реставровано і відтворено за аналогами велику частину бронзової та латунної фурнітури та інших деталей металевих декоративного і функціонального оздоблення, в т. ч. деталі і елементи металевих фігурного огороження головних сходів, які з великими втратами і пошкодженнями дійшли до нашого часу.

Відтворено альфрейні розписи склепіння та підпружних арок, поновлено гіпсові профільовані капітелі пілястр, влаштовано нове покриття підлоги з плит сірого та червоного граніту. Створення нового оригінального оздоблення інтер'єру почалося зі сходів з четвертого на п'ятий поверх, де, згідно проекту, було виготовлене металеве фігурне огороження маршів і площадок, виконане ліпне декоративне оздоблення стін сходової клітки, сходинок і площадки вкриті мармуровими плитками аналогічно з головними сходами. Для покращення візуального сприйняття високих і довгих коридорів на другому-четвертому поверхах бічних крил готелю було застосовано півкруглі аркові перемички в поперечних стінах замість високих і горизонтальних.

Запропоноване оздоблення інтер'єрів парадних холів полягає на збагаченні пластики стін (окрім існуючих і створених аркових прорізів) рядом пілястр, завершених декоративними ліпними капітелями та ліпним профільованим карнизом, що підкреслює падагу стелі. Стелі оздоблені ліпними профільованими тягами вздовж периметру, з кутовими розетами рослинного характеру та круглою

Проект реконструкції фасаду готелю

розетою посередині. Холи відрізняються між собою лише пластичним рішенням стін напроти вітринного вікна. В правому від входу холі розміщено службу рецепції, над якою — декоративне оздоблення у вигляді ліпного картуша з фірмовим позолоченим знаком.

Планувальна структура надбудованого п'ятого поверху нічим не відрізняється від нижніх поверхів. Інтер'єри приміщень п'ятого поверху відрізняються лише в залежності від розміщення їх по крилах готелю.

Матеріали, використані для реставрації та опорядження інтер'єрів “Гранд-Готелю”, майже всі були вітчизняного і регіонального походження. В тому числі — щитовий художній паркет з Волині, граніти з Житомира, мармур — уральський, закарпатський та кубанський, для стійки бару — столярні вироби (дубові і соснові), виготовлені у Львові та в Турці Львівської обл., плитка облицювальна — словацького виробництва, шпалери — грузинського та українського виробництва. Меблі та обладнання житлових номерів та приміщень для відпочинку, залів ресторану — різного походження. Обладнання санвузлів — словацького виробництва, меблі в номерах — з Волині та Закарпаття, меблі в залах ресторану та барі — стрийського виробництва, комплекти м'яких меблів у холах першого поверху і меблі для офісів адміністрації — чеського виробництва. Люстри і світильники були частково закуплені в Словаччині.

В коридорах бічних крил готелю використані бра бронзового литва київського виробництва. Для парадних приміщень першого поверху та ресторану запроектовано і частково виконано на день відкриття оригінальні багатоярусні люстри жовтого металу та триріжкові бра. Виконавці — львівські та санкт-петербурзькі майстри. Вітраж “Галичина” у вестибюлі виконав в 1992 р. Григорій Комський.

В реставрації та оздобленні інтер'єрів готелю брали участь спеціалісти-реставратори Львівського науково-виробничого управління, спецуправління оздоблювальних робіт N 16 м. Львова, окремі виробничі колективи та майстри.

Фрагмент інтер'єру після реконструкції

ПАМ'ЯТНИКИ

Алея над руслом засклепленої Полтви ніби спеціально була пристосована для скульптурного опорядження. Навіть, коли перекрита русла було ще у перспективі, струнка лінія проспекту почала заповнюватись скульптурними творами, що набирали певної акцентуючої ваги — архітектонічної, соціально-культурної, політичної.

Кам'яна статуя гетьмана Станіслава Яблонського стала першим пам'ятником на Валах, котрі від часу її встановлення (1859) почали називатись Гетьманськими. Фігура рятівника Львова від татарів у 1695 р. була вирізьблена у XVIII ст. і стояла колись на бастейі зовнішнього муру навпроти Низького Замку. Пізніше, після руйнування мурів (кін. XVIII ст.) кам'яна золочена статуя знаходилась на дитинцю кол. костелу єзуїтів, згодом опинилась під кам'яницею Жебровського (нин. Театральна, 8) і там, як повідомляла одна з віденських газет, — "оздоблювала на подвір'ї помпову студню і, врешті, скинута у сквері тієї ж кам'яниці, лежала без ніг, однієї руки, ушкодженнями на шоломі і обличчі, просто під водостоком, котрий поволі її нищив". У такому стані її знайшли редактор однієї з львівських газет Іпполіт Ступницький і книгодрукар Кастан Яблонський. За власний кошт (100 зл.р.) вони віддали фігуру для реставрації каменяреві Павлу Ойтеле, щоб у реконструйованому вигляді подарувати місту. Ойтеле викінчив роботи у 1857 р. Однак на п'єдестал фігуру встановили двома роками пізніше — на набережній Полтви, перед площею Каструм, де в ті роки жодна з пізніше зведених монументальних будівель (оперний театр, промисловий музей та ін.) не заважала їй домінувати у просторі. У міжвоєнний період "кам'яного гетьмана" вже трактували як зайву деталь головної міської артерії. У 1932 пам'ятник перенесли на пл. Трибунальську (Ст.Яворського), звідки він зник після 1944, і доля його дотепер невідома.

Різьблена у пісковіку фігура гетьмана

була представлена у повному рицарському обладунку, з шоломом на голові і булавою в опущеній долі правій руці, через ліве плече був перекинтий римський плащ, драпірований згідно барокової моди.

Наприкінці століття Гетьманські Вали асоціювались вже з іменем іншого гетьмана, а пізніше короля — Яна Собеського, котрий повстав у бронзі як вершник на кам'яному п'єдесталі у самому центрі алеї, галопуючи від сторони Віденської кав'ярні, ніби підкреслюючи історичні аналогії.

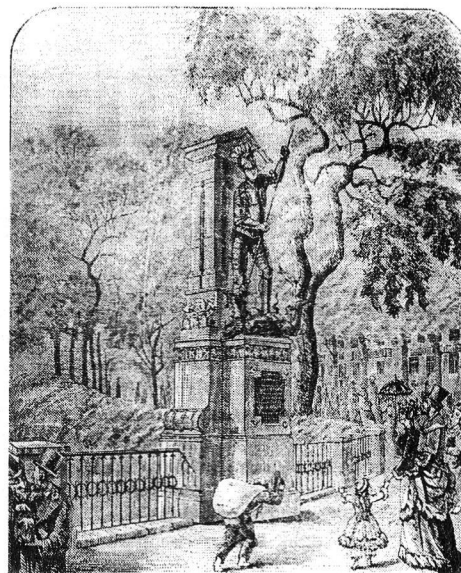
У двохсотрічній ювілей віденської відсічі (1883) вперше була висунута ідея встановлення пам'ятника рятівникові Австрії. Ще через п'ять років міська рада ухвалила: щорічно, на протязі 10-ти літ виділяти по 1 тис. зл. рин. для майбутнього пам'ятника. Автор був обраний у тому ж 1888 — ним був львів'янин Тадей Баронч. Наступні 10 років тривали навколоторчі конфлікти з втручанням преси і громадськості міста, і, нарешті, — помпезне відкриття у листопаді 1898. Пам'ятник коштував 35 тис. зл.р. Кінна фігура була відлита згідно моделі Баронча у ливарні А.Круппа в Бернсдорфі під Віднем. Кам'яний цоколь був виконаний у майстерні Ю.Марковського.

Описуючи пам'ятник з ностальгією за "тамтум" Львовом, Вітольд Шольгін зауважив, що радянські "визволителі" трактували бронзового кіннотника як "батька Хмельницького", наголошуючи, що "пам'ятник Богданові Хмельницькому у Києві... є дуже подібним до монументу Собеського".

Цю думку слід продовжити. Пам'ятник у Києві (авт. — М. Мікешин) був відкритий у 1888. Саме у цьому році Баронч почав працювати над "своїм" Собеським. І якщо взірцем для фігури коня автору послужив кін з пам'ятника королю Яну III у варшавських Лазенках (1788), то постать самого гетьмана Собеського правдоподібно була виконана Барончем не без впливу бронзової фігури гетьмана Богдана Хмельницького у Києві.

У 1950 "львівський" гетьман переїхав до Польщі, спочатку — до Варшави, а у 1965 — до Гданьська.

У 1888 сталася ще одна подія в історії скульптурного опорядження проспекту: фігура Архангела Михаїла, який нищить Сатану, з Валів знову повернулася до магістрату. Зараз ця відлита з бронзи у 1639 скульптурна композиція, у давнину — оздоба ренесансного порталу королівського арсеналу, посідає чільне місце серед експонатів історичного музею (музей-арсенал). У 1866 вона з порталу перемістилася до магістрату, а у 1873 — до спеціально виготовленої для неї едикули (арх. — Ю.Гохбергер) новосформованої центральної алеї. Ренесансний витвір одразу ж постраждав на новому місці. Львівські батяри пожартували, вкравши золочені крила. Далі-більше. У 1860-х—1870-х Вали були улюбленим місцем прогулянок рафінованої львівської "сметанки". І тут, раптом, — подих дикого капіталізму. Заповзятливі єврейські фінансисти перетворили оточуючий едикулу простір у місце вирішення своїх поточних справ. Щовечора вони збиралися тут, очікуючи телеграм з Відня, — телеграф був ярказ навпроти, у будинку Кредитного товариства. Це дратувало доб-

Фігура Архангела Михаїла на Валах.
Гравюра З.Шиманського, 1873

ропорядну публіку, і вислідом її обурення став складений кимось віршик:

O ty, potężny wielki Michale,
Co z łaski Ojców na piedestale
Stoisz, uczuń, prosimy, cud,
Rozpędź twą dziwdzą Israela lud.

Сталось навпаки. Спочатку було перенесено статую св. Михаїла в зв'язку з роботами по засклепінню Полтви. І лише значно пізніше алею покинули біржевики і фінансисти.

У 1890-х алею над вже перекритою Полтвою повинні були прикрасити гіпсові бюсти видатних осіб. Такою була ініціатива Товариства розвитку і впорядкування Львова. У 1893—95 Т.Баронч виконав погруддя Л.Сапегі, Л.Марконі — Ст.Скарбека, А.Попель — С.Гловінського, однак усі вони повстали в іншому місці — перед будинком сейму.

На поч. XX ст. як визначене під пам'ятник місце одностайно розглядається виліт на Вали вул. Коперника. Спочатку там пропонували встановити пам'ятник видатному польському астрономові, пізніше, у 1900, під тиском вірнопідданих австрофілів тут ледь не почали готувати фундамент під пам'ятник намісникові Агенору Голуховському. Пізніше саме це місце було відведене під пам'ятник А.Міцкевичу. Але й дотепер воно порожнє. Студня з фігурою Богородиці знаходиться кількома метрами далі.

У 1916—1918 навпроти будинку Галицької ощадної каси стояв т.зв. "залізний рицар" (нині — експонат історичного музею) — виготовлена з липи фігура у спеціальному павільйоні (архт. — В.Долинський, скульп. — Я.Нальборчик). Кожен охочий пожертвувати кошти в ім'я перемоги австрійської зброї міг придбати цвяк і власноручно вбити його у дерев'яного воїна.

Ще одним місцем під пам'ятник а ргіорі визнавалася площа перед оперним театром. На поч. XX ст. Богдан Лепкий пропонував Михайлові Володкевичу саме її для пам'ятника Тарасові Шевченку. Той заперечував: оперний театр, на думку одеського мецената, став би заважати сприйняттю самого пам'ятника Кобзареві.

У 1920-і рр. це місце пропонувалось для пам'ятника Ю.Словацькому, який мав виконувати Едвард Віттіг. Однак згодом, у 1939 для нього було визначене інше місце — парк Костюшка (тепер — парк Ів. Франка).

"Перші совіти" у 1939 одразу збганули

Пам'ятник гетьману С.Яблонському

Т.Баронч. Пам'ятник Яну Собеському

значимість центральної алеї. Незабаром перед кінним гетьманом повстав шальований бетоном "монумент" — пам'ятник Сталінській конституції (інша назва — монумент Дружби народів).

Перед цоколем стояли типові для соцреалізму фігури, між ними — різноманітні щити з написами українською, польською та єврейською мовами. "Монумент" довго не простояв: у червні 1941 він був пошматований натовпом ще до приходу гітлерівських військ.

Бетонований дощатий обеліск був лише прелюдією у проектах нової влади. У червні 1941 розпочалась підготовка до встановлення пам'ятника В.Леніну. Серед проєктантів було бл. 10-ти скульпторів з Києва, Одеси і Львова (серед лівів'ян — Ю.Стажинський та М.Внук). Нова трирічна окупація перекреслила ці плани. Натомість з'явилися інші: перетворити центральну артерію Львова у "зразкову" німецьку "штрассе" з пам'ятником А.Гітлеру десь посередині алеї, всі інші скульптурні твори мали бути знищені

або перенесені. Наступний етап історії пам'ятників проспекту розпочався невдовзі по закінченні війни. Спочатку до Польщі був переданий пам'ятник Собеському, пізніше, у 1952, на місці, де планувалося в свій час спорудити пам'ятник Ю.Словацькому, було встановлено пам'ятник В.Леніну (скульптор С.Меркуров). Це була досить камерна півфігура на високому гранітному постаменті, що символізував трибуну.

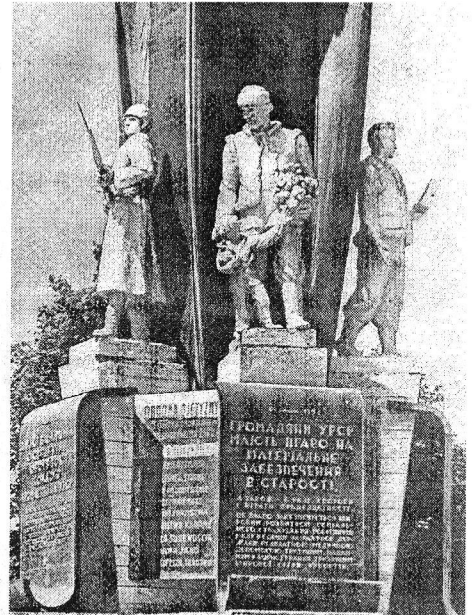
Особа більшовицького вождя стала найбільш одіозною у розпочатій боротьбі за державну незалежність України. Тому саме цей пам'ятник став першим серед тих, що були демонтовані з санкції місцевої влади (вересень 1990). Бронзовому відливу відомого скульптора не судилося пережити час: фігуру було пізніше розплавлено.

Вперше ідея спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку у Львові була висунута українськими студентами з Кракова у 1892 р. На поч. ХХ ст. одеський меценат М.Володкевич намагався своїм коштом встановити у місті пам'ятник Кобзареві.

У квітні 1945 Раднарком УРСР постановив спорудити у Львові пам'ятники Франкові і Шевченкові вже у 1946 р. Постанова не була виконана. Очевидно у Москві усвідомили, що у Львові пам'ятник Кобзареві сприйматиметься насамперед як гасло національної ідеї. У 1950-70-х р.р. питання про спорудження пам'ятника Шевченкові у Львові взагалі не піднімалося.

В рік апогею радянського застою (1981) львівський робітник-пенсіонер М.Нікельський передав усі свої заощадження (4,5 тис. крб.) на спорудження пам'ятника Шевченкові у Львові. Це був початок. Згодом виник Фонд спорудження пам'ятника, ініціатором якого виступив Ігор Кудин, заступник голови Львівської організації Товариства охорони пам'яток історії та культури. На рахунок N 70043 звідусіль надходили кошти. На початок 1990-х їх вже було 0,5 млн. крб.

22 червня 1987 було ухвалено рішення про спорудження у Львові пам'ятника Кобзареві. У 1988 р. відбувся обласний конкурс (40 груп авторів), але жоден з проєктів переваги не отримав. У 1989 р. відбувся другий (республіканський) конкурс, який

Пам'ятник Сталінській конституції, фото 1940 р.

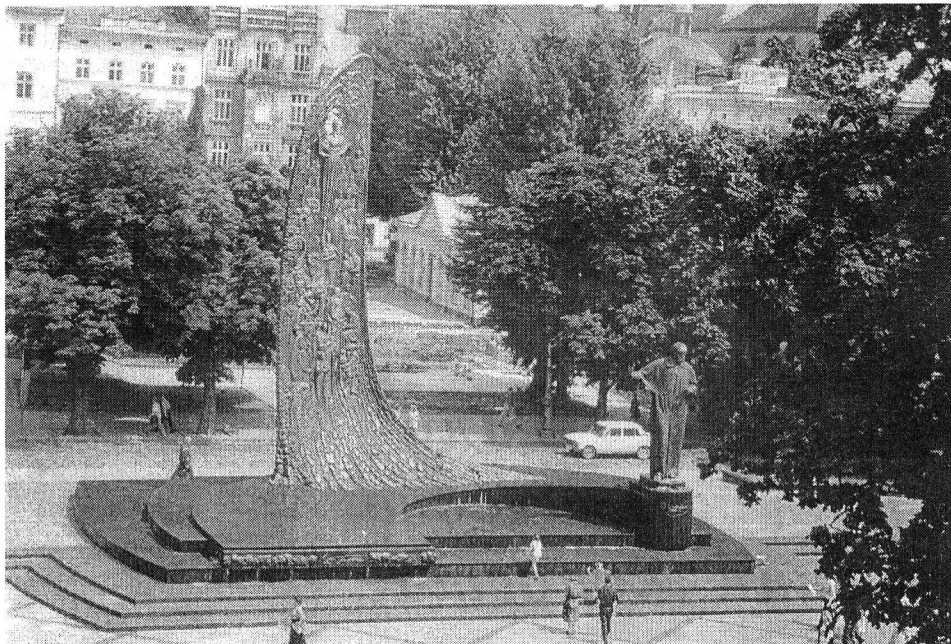
однак не дав до кінця позитивного результату. Однак було вирішено, що зволікати не варто. Тепер — і нехай! — вимагала громадськість. Місце для пам'ятника самі галичани вже обрали — клумба напроти музею етнографії. "Клумба" відіграла тоді роль політичного барометра: кожен політик, кандидат в депутати, повинен був примірюватися до оцінки подій саме на "клумбі".

8 серпня 1989 Республіканське журі постановило, що "жоден з проєктів не відповідає вимогам конкурсу", однак рекомендувало міськвиконкому укласти трудову угоду з братами Володимиром та Андрієм Сухорськими, молодими львівським скульпторами, для подальшої розробки пам'ятника, назвавши їхній проєкт, створений у співпраці з архітекторами Юрієм Дибкою та Юрієм Кромеем, "відносно кращим". Для цього була утворена архітектурно-художня рада.

Стела-палітра зліва від фігури Кобзаря була замінена у проєкті на 12-метрову "Хвилю Національного Відродження" — майбутню основну доміную навколишнього простору, незначні зміни торкнулися і самої статуї.

Кризова ситуація 90-х рр. зумовила труднощі щодо фінансування основних робіт. Коштів, що були в наявності, явно бракувало. В цій ситуації міськрада дала згоду на пропозицію канадського бізнесмена українського походження д-ра Василя Іваницького, який пообіцяв профінансувати усі роботи, залучаючи кошти діаспори. Завдяки його ініціативі пам'ятник Кобзареві було створено у Буенос-Айресі. Тому місцем проведення робіт для виготовлення львівського пам'ятника була обрана вже знайома йому Аргентина. Сам Іваницький став головою Українського громадського комітету будови пам'ятника (м.Торонто). Збір коштів активно проводила його дружина.

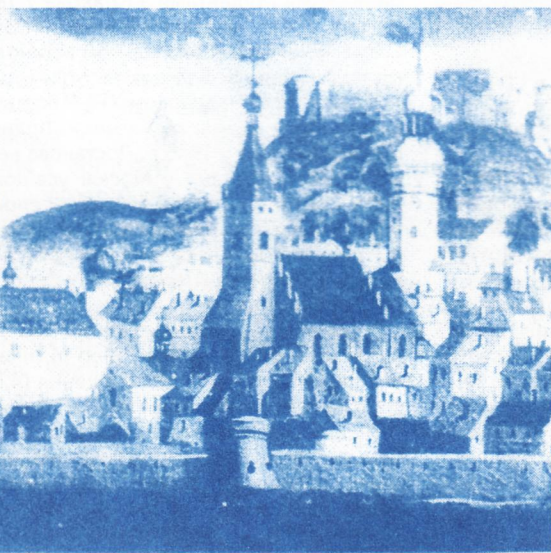
15 травня 1991 р. було освячене місце під пам'ятник. 24 серпня 1992 р., у першу річницю державної незалежності України, пам'ятник Т.Шевченку у Львові було урочисто відкрито. "Хвиля Національного Відродження" була встановлена до 5-ї річниці Незалежності, у 1996 році.

Пам'ятник Тарасові Шевченку

Цей номер "Галицької брами" – тільки перша частина розповіді про минуле та майбутнє проспекту Свободи.

У другому специальному випуску редакція планує доповнити історичні довідки, надрукувати статті про заплановані чи вже здійснені ремонтно-реставраційні роботи. Запрошуємо фахівців та всіх шанувальників Львова взяти участь у підготовці наступного номера, присвяченого проспекту.

У НАСТУПНИХ НОМЕРАХ:

Львів і львів'яни
Коломия
Бібліотеки Львова
Галич

Оборонні укріплення Львова
Богородчанський іконостас

"Центр Європи" сьогодні видає книги з історії Галичини, буклети "Архітектурні пам'ятки Львова", мистецтвознавчу літературу, каталоги виставок, путівники. Друк чорно-білий та кольоровий.

"Галицька брама" – незалежна газета. Друкується українською мовою. Розповсюджується вроздріб.

Засновник – видавництво "Центр Європи".

Редакційна Рада:

Ярослав Ісаєвич – директор Інституту українознавства ім. Т. Крип'якевича НАН України, історик.

Лариса Крушельницька – директор ЛНБ ім. Стефаника, археолог.

Орест Мацюк – директор Центрального державного історичного архіву України у Львові, архівознавець.

Іван Могилич – директор інституту "Украхідпроект-реставрація", архітектор.

Андрій Рудницький – зав. кафедрою Львівської політехніки, архітектор.

Сергій Фрухт – видавець.

Головний редактор – **Олександр Шишка**,
Технічний редактор – **Ігор Сьомочкін**
Відповідальний за випуск – **Юрій Бірюльов**

© "Центр Європи"
Редакція не завжди поділяє погляди автора. Відповідальність за достовірність поданих матеріалів несуть автори публікацій

Адреса редакції:
290000, Львів,
вул. Костюшка, 18
кімната 307 (3 поверх)
Для листів:
290007, Львів-7,
а/с. 1204
Тел.: 72-35-66

Реєстраційне свідоцтво
серія ЛВ № 175
від 16 серпня 1994 р.

Віддруковано у Львівській
обласній книжковій друкарні
Набір і верстка –
комп'ютерний центр
видавництва "Центр Європи"

Друк офсетний. Обсяг 1 арк.
Тираж 5000
Зам.